

میرا مکتبہ عربی

دریں نظامی میں علم صرف سے متعلق ایک بنیادی رسالہ
حسن کو مکتبہ عربیہ درسیہ میں خشتِ اقبال کا درجہ حاصل ہے

مکتبہ عربیہ
کراچی - پاکستان

میزانِ مبلشعب

دَرِیْنِ اِنظامی میں علم صرف سے متعلق ایک بنیادی رسالہ
حسن کو کتب عربہ درسیہ میں خشتِ اِقل کا درجہ حاصل ہے

طبعة جدیدة صحیفة مائنة

اسم الكتاب : **میزان منشعیت**

عدد الصفحات : **64**

السعر : **35** روبية

الطبعة الأولى : **۱۴۳۲ھ / ۲۰۱۱ء**

اسم الناشر : **مکتبۃ البشری**

جمعية شو دھري محمد علي الخيرية (مسجلة)

Z-3، اوور سیز پنکلوڑ، جلستان جوھر، کراتشي. پاکستان

الهاتف : **+92-21-34541739, +92-21-37740738**

الفاکس : **+92-21-34023113**

الموقع على الإنترنت : **www.maktaba-tul-bushra.com.pk**

www.ibnabbasaisha.edu.pk

البريد الإلكتروني : **al-bushra@cyber.net.pk**

يطلب من : **مکتبۃ البشری، کراتشي. پاکستان +92-321-2196170**

مکتبۃ الحرمین، اردو بازار، لاھور. +92-321-4399313

المصباح، ۱۶- اردو بازار، لاھور. +92-42-7124656, 7223210

بک لینڈ، سٹی پلازہ کالج روڈ، راولپنڈی. +92-51-5773341, 5557926

دار الإخلاص، نزد قصہ خوانی بازار، پشاور. +92-91-2567539

مکتبۃ رشیدیہ، سرکی روڈ، کوئٹہ. +92-333-7825484

وأيضاً يوجد عند جميع المكتبات المشهورة

فہرست مضامین

صفحہ	موضوع	صفحہ	موضوع
۲۱	امر بانون ثقیلہ و خفیفہ	۵	فعل ماضی .....
۲۲	بحث نہی، قاعدہ بنائے نہی	۶	مستقبل و حال .....
۲۳	نہی بانون ثقیلہ و خفیفہ	۷	فعل ماضی معروف و مجہول .....
۲۵	اسم فاعل و مفعول، قاعدہ بنائے اسم فاعل ...	۸	ماضی منفی معروف .....
۲۶	اسم ظرف و اسم آلہ، قاعدہ بنائے اسم ظرف ..	۹	فوائد نافعہ، ماضی قریب و بعید .....
۲۷	اسم آلہ و اسم تفضیل، قاعدہ بنائے اسم آلہ	۱۰	فعل مضارع، علامات مضارع .....
	منشعب	۱۱	فعل مضارع معروف و مجہول .....
	مقدمہ	۱۲	مضارع منفی معروف .....
۲۹	بحث ثلاثی و رباعی	۱۳	مضارع منفی بـ "لن" .....
۳۰	ثلاثی مجرد، مطرد باب اول	۱۵	مضارع منفی بـ "لم" .....
۳۱	مطرد باب دوم و سوم	۱۶	بحث لام تاکید بانون تاکید .....
۳۳	مطرد باب چہارم	۱۷	نون ثقیلہ و نون خفیفہ .....
۳۴	مطرد باب پنجم	۱۹	بحث امر، قاعدہ بنائے امر .....
۳۵	شاذ باب اول	۲۰	امر معروف و مجہول .....
۳۶	شاذ باب دوم		
۳۷	شاذ باب سوم		

موضوع	صفحہ	موضوع	صفحہ
ثلاثی مزید فیہ، غیر ملق رباعی	۳۸	باب افعلال و افعلال	۴۹
باب افعال واستفعال	۳۹	ثلاثی ملق رباعی، باب فعللہ وفعللہ	۵۰
باب افعال و افعلال	۴۰	باب فوعلہ وفوعلہ	۵۱
باب افعیال	۴۱	فیعلہ وفعیلہ	۵۲
باب افعیال و افعوال	۴۲	باب فعلاۃ	۵۳
باب افاعل و افعل	۴۳	باب تفعیل و تفعیل و تمفعیل	۵۴
باب افعال	۴۴	باب تفعیلہ و تفعول	۵۵
باب تفعیل و تفعیل	۴۵	باب تفعول و تفعیل	۵۶
باب مفاعلہ	۴۶	باب تفعیل و افعلال	۵۷
رباعی مجرد، باب تفاعل وفعللہ	۴۷	باب افعلال	۵۸
رباعی مزید فیہ، باب تفعیل	۴۸	منشعب منظوم	۵۹

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة على رسوله محمد وآله وأصحابه أجمعين.

بداں - أسعدك الله تعالى في الدارين - کہ جملہ افعال متصرفہ برسہ گوئے است: ماضی و مستقبل و حال، و ہر چہ جزایں سہ چیز است متفرع ست ہم ازیں سہ، إماما ماضی فعلے را گویند کہ .....
یعنی ماضی و مستقبل و حال یعنی برائے

الحمد لله: [جمع ستائش ثابت ست مرخدائے را کہ پرودگار عالمیان ست.] چون کہ در حدیث شریف آمدہ است کہ "کل امر ذی بال لم یبدأ باسم الله"، وفي الأخری: "بالحمد لله"، فهو أبتہر" یعنی ہر امر صاحب شان کہ ابتداء کردہ نشود در ان باسم خدا یا بجمہ او، پس آن دُم بریدہ و ناتمام ست، لہذا مصنف رحمہ اللہ برائے متابعتِ آن کتاب خود بہ بسم اللہ والحمد للہ آغاز کرد. (مولوی محمد عسکری قزوینی)

والعاقبة: وکلّی آخرت ثابت ست برائے متقیان. للمتقين: یعنی ثابت است برائے متقین. سوال: متقی چیست؟ جواب: المتقي من اتقى من الشرك والمعاصي. **والصلاة:** [ورحمت کلمہ نازل باد بر رسول خدا کہ اسم او محمد صلی اللہ علیہ وسلم است در آل و اصحاب آن ہمگان صلی اللہ علیہ وسلم] و صلوة بمعنی رحمت ست اگر منسوب بخدائے تعالیٰ باشد، و بہ معنی دعاست اگر منسوب باشد بہ بندگان خدا، و بمعنی استغفار است اگر منسوب باشد بملائکہ، و بہ معنی تسبیح و تہلیل است چون منسوب باشد بہ وحوش و طیور.
وآله: مراد از آل جگر گوشہ مصطفیٰ صلی اللہ علیہ وسلم اند. (قزوینی) **و أصحابہ:** و از اصحاب مراد آن مؤمنان اند کہ صحبتِ نبی صلی اللہ علیہ وسلم در یافتہ، و با ایمان وفات یافتہ باشند. **بداں:** بداں امر ست از دانستن و خطابے عام مر ہر مخاطب را، و غرض ازیں ہوشیار کردن تا بیدار شدہ بداند آنچه با او گفتہ می شود. **أسعدك الله:** نیک بخت کند ترا خدائے برتر در دو جہاں.

الدارين: سوال: "في الدارين" گفت، "في الكونين" چرا نہ گفت؟ جواب: کونین عام ست دنیا و آخرت وزمین و آسمان را، و در اینجا مراد خاص است ای دنیا و آخرت. (ازت) **افعال:** افعال جمع فعل و آن آنست کہ بیکے از ازمہ ثلاثہ یعنی ماضی و مستقبل و حال تعلق دارد، و فعل متصرف در اصطلاح اہل صرف آزا گویند کہ از مصدرش ماضی و مضارع و امر و نہی و غیرہ صیغنائے بر آیند. (قزوینی) **متفرع:** متفرع صیغہ اسم فاعل است از باب تفرع بمعنی بر آمدن از چیزے و آنانکہ مفعول گویند اختراع است. (احمد یوسف) **امام ماضی:** سوال: ماضی را در ذکر چرا مقدم کرد؟ جواب: زیرا کہ زمانہ اش مقدم است.

بزمانہ گذشتہ تعلق دارد، و آخر او مبنی باشد بر فتحہ قَلَّتْ حُرُوفُهُ أَوْ كَثُرَتْ مگر بعارض، چون:

فَعَلَ فَعِلَ فَعُلَ فَعَلَّلَ چوں: ضَرَبَ سَمِعَ كَرَّمَ بَعَثَ. اما ^{مستقبل فعلی را گویند کہ بزمانہ آئندہ} ^{آئی بنا کردہ شدہ باشد} ^{کم باشد حرف آں یا بسیار} ^{شدہ آں یک مرد} ^{زداں یک مرد} تعلق دارد، و آخر او مرفوع باشد مگر بعارض، چون: يَفْعَلُ يَفْعَلُ يَفْعَلُ يَفْعَلُ چوں يَضْرِبُ يَسْمَعُ يَكْرُمُ يَبْعَثُ. اما حال فعلی را گویند کہ بزمانہ موجودہ تعلق دارد، و صیغہ حال همچو صیغہ استقبال است، و از ہر یکے ازیں ماضی و مضارع چہارہ کلمہ بیرون می آیند، سہ ازاں مرند کہ غائب ^{یعنی در تلفظ مانند یفعل} راست، و سہ ازاں مرفوع غائب راست، و سہ ازاں ماضی حاضر راست، و سہ ازاں مرفوع حاضر راست، و دو ازاں ماضی متکلم راست در اول صیغہ وحدان حکایت نفس متکلم مذکر و مؤنث یکماں است،

مبنی: یعنی آخرش از داخل شدن عوامل مختلفہ متغیر نشود، و آنچه خلاف اینست معرب است، شعر:

مبنی آں باشد کہ ماند برقرار معرب آں باشد کہ گردد بار بار

(حکیم محمد عسکری)

فتحہ: زیرا کہ فتحہ اخف الحركات است. **بعارض:** یعنی دریں صورت مبنی بر فتحہ نہ باشد چنانکہ در فَعَلُوا برعایت و او آخرش مضموم شد. **فعل:** یعنی کرد آں یک مرد در زمانہ گذشتہ بحث فعل ماضی معروف. **فَعَّلَ:** فعلل مثال رابع ماضی رباعی مجرد است. **کرم:** بزرگ شد آں یک مرد. **مرفوع:** باید دانست کہ مصنف **هـ** در بیان حرکت ماضی فتحہ گفت نہ نصب این جامر فوع گفت نہ مضموم، زیرا کہ ماضی مبنی است و مضارع معرب است و رفع و نصب و جر مخصوص بالقاب معرب اند و ضمہ و فتحہ و کسرہ مشترک در ہر دو. **مگر بعارض:** یعنی آخر او از دخول عوامل ناصب و جازم متغیر شود. **يفعل:** میکند خواهد کرد آں یک مرد. **يَضْرِبُ:** میزند خواهد زد آں یک مرد. **يَسْمَعُ:** می شنود و خواهد شنید. **يَكْرُمُ:** بزرگ می شود و بزرگ خواهد شد. **يَبْعَثُ:** می برانگیزد و خواهد برانگیخت. **صیغہ:** صیغہ در اصطلاح اہل صرف عبارت است از ہیأتی کہ حاصل شود کلمہ را بسبب ترتیب حروف مع حرکات و سکانات.

مضارع: مضارع فعلیست کہ دلالت کند بر حالات یا اقتران زمانہ حال و آئندہ چوں یضرب ای میزند یا خواهد زد.

مرند کر: لفظ "مر" بمعنی خاص برائے افادہ حصہ و تخصیص است، لیکن در اینجا زائد است صرف برائے تہمین. (مولوی محمد عسکری)

غائب: یعنی واحد وثنیہ وجمع. **مؤنث:** یعنی واحد وثنیہ وجمع. **حاضر:** یعنی واحد وثنیہ وجمع.

حاضر: یعنی واحد وثنیہ وجمع. **یکماں:** مثلاً فعلت کہ برائے مذکر است و برائے مؤنث نیز.

دور دوم صیغہ حکایت نفس متکلم تشبیہ و جمع مذکر و مؤنث نیز یکساں است، و ہر یکے ازیں ماضی
 و مضارع بر دو نہ گونه است: معروف و مجهول، و ہر یکے ازیں نیز بر دو گونه است: اثبات و نفی۔
 یعنی بر دو نوع است

بحث اثبات فعل ماضی معروف

فَعَلَ	فَعَلَا	فَعَلُوا	فَعَلْتُ	فَعَلْنَا	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ
فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ	فَعَلْتُمْ

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل ماضی معروف بود، چون خواہی کہ مجهول بنا کنی، فاعلِ فعل را
 ضمہ کن، و عین فعل را کسرہ دہ در دو حال، و لام کلمہ را بر حالت خود بگذار تا ماضی مجهول گردد۔
 اگر نداشتہ و لا بحالت خود بگذار

معروف: [لیکن امر چنان نشود؛ زیرا کہ او مجهول نیاید۔ (قوی)] معروف آن فعل است کہ منسوب شود بفاعل جلی یا خفی نحو:
 سعد الله ویسعد۔ (محمد عسکری قوی) **مجهول:** و فعل مجهول آن است کہ چنان نہ بود، بلکہ منسوب باشد بمفعول جلی یا خفی نحو:
 صنع العالم ویصنع۔ (مولوی محمد عسکری قوی) **اثبات:** سوال: مثبت چیست، و منفی چیست؟ جواب: مثبت فعلی معنی مصدری
 آن منسوب الیہ مقارن و ثابت باشد چون: ضرب زید یعنی زوزید، و منفی مخالف ایں نحو: ما ضرب زیدای نزدیک۔ (ازت)
فعل: کرد آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف۔ **فَعَلَا:** کردند آن دو مرد۔
فَعَلُوا: کردند آن ہمہ مردان۔ **فَعَلْتُ:** کرد آن یک زن ایں۔ **فَعَلْنَا:** کردند آن دو زنان ایں۔ **فَعَلْتُمْ:** کردند آن ہمہ زنان ایں۔
فَعَلْتُمْ: کردی تو یک مرد ایں۔ **فَعَلْتُمْ:** کردید شما دو مرد ایں۔ **فَعَلْتُمْ:** کردید شما ہمہ مردان ایں۔ **فَعَلْتُ:** کردی تو یک زن ایں۔
فَعَلْتُمْ: کردید شما دو زنان ایں۔ **فَعَلْتُمْ:** کردید شما ہمہ زنان ایں۔ **فَعَلْتُ:** کردم من یک مرد یا یک زن صیغہ واحد مذکر و مؤنث۔
فَعَلْنَا: کردیم ما دو مرد یا دو زن یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان در زمانہ گذشتہ صیغہ تشبیہ و جمع مذکر و مؤنث حکایت نفس متکلم مع الغیر۔
فصل: در لغت بمعنی جدا کردن است، و از آوردن ایں لفظ اشارہ است بایں کہ ایں بحث از ما قبلش جدا گانہ است۔ (من قوی)
کسرہ: یعنی اگر مضموم باشد یا مفتوح، لیکن اگر خود مکسور باشد پس حاجت کسرہ ثانی نیست نحو: حسب۔ (مولوی محمد عسکری)

بحث اثبات فعل ماضی مجهول

فَعِلَ	فَعِلَا	فَعِلُوا	فَعِلْتَ	فَعِلْتَا	فَعِلْنَ	فَعِلْتِ
فَعِلْتُمَا	فَعِلْتُمْ	فَعِلْتِ	فَعِلْتُمَا	فَعِلْتُنَّ	فَعِلْتُ	فَعِلْنَا

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل ماضی مجهول بود، چون خواهی کہ نفی بنا کنی مائے نفی در اول او در آرتا ماضی منفی گردد و مائے نفی در لفظ ماضی ہیج عمل نکند، چنانچہ بود ہمہ راں طریق باشد لیکن عمل در معنی کند یعنی مثبت را بمعنی منفی گرانند.

بحث نفی فعل ماضی معروف

مَا فَعَلَ	مَا فَعَلَا	مَا فَعَلُوا	مَا فَعَلْتَ	مَا فَعَلْتَا	مَا فَعَلْنَ	مَا فَعَلْتِ
------------	-------------	--------------	--------------	---------------	--------------	--------------

بحث اثبات: بحث مثبت را بر منفی چرامقدم کردند؟ زیرا کہ مثبت اصل است و منفی فرع وے، و ایں قاعدہ مسلمہ است کہ اصل بر فروع خویش مقدم باشد، لہذا مقدم گشت. (عسکری قنوجی) **فَعِلَ:** کردہ شد آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی مجهول. **فَعِلَا:** کردہ شدند آن دو مرد راں. **فَعِلُوا:** کردہ شدند آن ہمہ مرداں راں. **فَعِلْتَ:** کردہ شد آن یک زن راں. **فَعِلْتَا:** کردہ شدید شادو زناں. **فَعِلْنَ:** کردہ شدند آن ہمہ زناں راں. **فَعِلْتِ:** کردہ شدی تو یک مرد. **فَعِلْتُمَا:** کردہ شدید شادو مرداں راں. **فَعِلْتُمْ:** کردہ شدید شما ہمہ مرداں راں. **فَعِلْتِ:** کردہ شدی تو یک زن راں. **فَعِلْتُمَا:** کردہ شدید شما ہمہ زناں راں. **فَعِلْتُنَّ:** کردہ شدید شما ہمہ زناں راں. **فَعِلْتُ:** کردہ شدم من یک مرد یا یک زن. **فَعِلْنَا:** کردہ شدیم ما دو مرد یا دو زن یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں راں.

نفی بنا کنی: یعنی ماضی منفی بنا کنی. **در اول:** یعنی در اول فعل ماضی. **ماضی منفی:** چنانکہ از کلمہ "ما" حاصل میشود بمچناں از کلمہ "لا" حاصل می شود، لیکن ایں کمتر است. (قنوجی) **هیج عمل:** چنانکہ مَا فَعَلَ نہ کرد آن یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی فعل ماضی معروف اکنون "ما" در فعل سوائے معنی منفی ہیج تغیر نکرده است، فافہم. (محمد حسین ہزاروی)

در معنی: و در دخول "لا" بر ماضی سہ شرط است (۱) تکرار آن بر ماضی دیگر نحو: ﴿فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى﴾ (القیامۃ: ۳۱) (۲) یاد محل دعا واقع شود چون: اَلَا لَا بَارَكَ اللهُ فِي سَهِيل. (۳) یاد جواب قسم چون: تَالله لَا عَذَابُہُمْ بَعْدَہَا سَقَرًا.

بمعنی منفی: یعنی معنی نفی در معنی البتہ تغیر پیدا کند، و چون ایں قول متضمن سوال بود کہ عمل او در معنی چیست جواب داد =

مَا فَعَلْتُمْ	مَا فَعَلْتُمْ	مَا فَعَلْتُمْ	مَا فَعَلْتُمْ	مَا فَعَلْتُمْ	مَا فَعَلْتُمْ
----------------	----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

فوائد نافعہ

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث ماضی مطلق بود، چوں خواہی کہ ماضی قریب یا بعید یا استمراری و غیرہ بنا کنی، پس اگر لفظ "قَدْ" بر ماضی مطلق داخل کنی ماضی قریب گردد چوں: قَدْ ضَرَبَ، و اگر لفظ "كَانَ" داخل کنی ماضی بعید شود نحو: كَانَ ضَرَبَ و اگر آں را بر مضارع داخل کنی ماضی استمراری گردد، چوں كَانَ يَفْعَلُ، و اگر بر ماضی مطلق لفظ لَعَلَّما در آری ماضی احتمالی گردد نحو: لَعَلَّما فَعَلَ، و ہمچنان اگر بجائے لَعَلَّما لفظ لَيْتَما داخل کنی ماضی تمنائی گردد چوں: لَيْتَما ضَرَبَ، و این بیشتر است باید دانست کہ از ہر یک انہما چہارہ صیغہ برمی آیند، چنانکہ در ماضی مطلق گذشت.

= مصنف رحمہ اللہ بقول خود یعنی ثبت را الخ. (قنوی) مَا فَعَلَ: نہ کرد آں یک مرد در زمانہ گذشتہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل ماضی معروف. مَا فَعَلَا: نکردند آں دو مرداں. مَا فَعَلُوا: نکردند آں ہمہ مرداں. مَا فَعَلْتَ: نہ کرد آں یک زن. مَا فَعَلْتَا: نکردند آں دو زناں. مَا فَعَلْنِ: نکردند آں ہمہ زناں. مَا فَعَلْتِ: نکردی تو یک مرد. مَا فَعَلْتُمَا: نکردید شما دو مرداں. مَا فَعَلْتُمْ: نکردید شما ہمہ مرداں. مَا فَعَلْتِ: نکردی تو یک زن. مَا فَعَلْتُمَا: نکردی شما دو زناں. مَا فَعَلْنِ: نکردید شما ہمہ زناں. مَا فَعَلْتُ: نکردم من یک مرد یا یک زن. مَا فَعَلْنَا: نکردیم ما دو مرد یا دو زن یا ہمہ مرداں یا ہمہ زناں. ماضی مطلق: آنچه دلالت کند بے قید بر زمانہ گذشتہ، و آں را در اصطلاح اہل صرف ماضی مطلق گویند. (من قنوی) ماضی قریب: تعریفات لہنا بر حاشیہ مکتوب است. ماضی قریب گردد: ماضی قریب آں است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ کہ قریب بحال باشد. ماضی بعید: ماضی بعید آں است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ کہ بعید شود از حال. ماضی استمراری: آنکہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ علی الدوام، آں را ماضی استمراری نام نہادند. (مولوی محمد عسکری) ماضی احتمالی: ماضی احتمالی آں است کہ بر زمانہ گذشتہ علی سبیل التردد دلالت کند. ماضی تمنائی: ماضی تمنائی آں است کہ دلالت کند بر زمانہ گذشتہ علی سبیل التمني. انہما: یعنی ماضی قریب و بعید و استمراری و غیرہ. ماضی مطلق: پس ازین حساب جملہ صیغائے ماضی سہ صدوسی و شش گردیدند.

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث فعل ماضی بود، چوں خواہی کہ مضارع بنا کنی، یکے را از علامتہائے ^{یعنی فعل مضارع} مضارع در اول او آر، و آخر او ضمہ کن، و علامت مضارع چہار حرف اند: الف و تاء و یاء و نون کہ مجموع وے اتین باشند، الف و حدان حکایت نفس متکلم راست، و تاء برائے ہشت کلمہ است، سہ ازاں مر مذکر حاضر راست، و سہ ازاں مر مؤنث حاضر راست، و دو ازاں مر واحد و تشنیہ مؤنث غائب راست، و یاء برائے چہار کلمہ راست، سہ ازاں مر مذکر غائب راست، و یکے مرجع مؤنث راست، و نون برائے تشنیہ و جمع حکایت متکلم مذکر و مؤنث ست، و در ہفت محل نون ^{یعنی فعل مضارع} اعرابی را در آر، ..... ^{یعنی فعل مضارع}

مضارع: سوال: بعد ذکر ماضی چرا ذکر مضارع نمود؟ جواب: زیرا کہ ماضی اصل است و مضارع فرع وے، چرا کہ مضارع مأخوذ است از ماضی، و اصل بر فرع خویش مقدم مے باشد، لہذا او را مقدم کرد. **علامتہائے:** سوال: علامت چرا گویند؟ جواب: علامت آنرا گویند کہ با او شناختہ شود چیز مے، و مضارع بدخول یکے از حروف اتین شناختہ می شود. (از تہیان)

در اول: و تخصیص اول ازاں جہت است کہ اگر در آخر می آوردند، در بعضی امور ملتبس بصیغہ ماضی می شدند، در بعضی بر زبان آں نقل مے آید. (از منہج) **علامت مضارع:** بعضی بجائے لفظ "علامت" لفظ "حروف" گفتہ اند: زیرا کہ اینسا بر اسم نیز داخل مے شود، و علامت بمعنی خاصہ است، چوں کہ این حروف در اسماء و افعال ہر دو یافتہ مے شود، لہذا خاصہ فعل مضارع نباشد، بکہ عام اند برائے ہر دو. (عسکری قزوینی) **اتین:** و اتین صیغہ ماضی غائب ست از اتیان بمعنی آمدن کہ مصدر ست از باب صر ب یصر ب.

الف: یعنی الف علامت آں فعل مضارع است کہ برائے وحدان حکایت نفس متکلم مے باشد مثل فعل **تاء:** یعنی تاء علامت ہشت صیغہ است. **حاضر راست:** یعنی تفعّل و تفعّلان کہ واحد و تشنیہ مؤنث غائب است. **یاء:** سوال: یاء برائے غائب چرا مقرر شد؟ جواب: یاء از اوسط مخارج است، و غائب نیز متوسط ست یعنی ذکر او در است میان متکلم و مخاطب. (از تہ)

نون اعرابی: [یعنی آن نون کہ بدل اعراب است.] سوال: نون اعرابی در آخر مستقبل چرا آوردند؟ جواب: نون اعرابی بدو اعراب ست، و محل اعراب آخر کلمہ ست سوال: محل اعراب آخر کلمہ چرا شد؟ جواب: زیرا کہ اعراب دال ست بر صفت کلمہ فاعلیت یا مفعولیت، مثلاً صفت رار تہ بعدیت است از موصوف، لہذا اعراب بر آخر کلمہ آوردہ شد. (از تہ)

چهار متثنیه که نون اعرابی در سہنا مکسور باشد، و دو جمع مذکر غائب، و یکے واحد مؤنث حاضر کہ نون اعرابی در سہنا مفتوح باشد، و نون جمع مؤنث، چنانکہ در ماضی آید، ہمچنان در مضارع نیز آید.

ای در قطعین ای در فعل ماضی ای یعنی در فعل مضارع

بحث اثبات فعل مضارع معروف

يَفْعَلُ	يَفْعَلَانِ	يَفْعَلُونَ	تَفْعَلُ	تَفْعَلَانِ	يَفْعَلْنَ
تَفْعَلَانِ	تَفْعَلُونَ	تَفْعَلَيْنِ	تَفْعَلَانِ	تَفْعَلْنَ	أَفْعَلُ
نَفْعَلُ					

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل مضارع معروف بود، چوں خواہی کہ مضارع مجهول بنا کنی، علامت مضارع راضمہ دہ، و عین کلمہ را فتحہ .....
کہ الف و تاء و نون است

چهار متثنیه: [ای یفعلان تفعلا تفعلا تفعلا]. سوال: در چهار متثنیه چرا نون مکسور باشد؟ جواب (۱): چونکہ ما قبل نون الف ست، پس نون محتمل ہر اعراب ست، و قاعدہ: الساکن إذا حرك حرك بالکسر مرخ کسرہ گردید، لہذا کسرا دادند. جواب (۲): و نیز کسرہ متوسط است میان فتح و ضمہ، و متثنیہ متوسط است میان واحد و جمع، پس دادن متوسط بہ متوسط اولی ست. جواب (۳): و نیز بسبب مشابہت با متثنیہ اسم چوں: رخلان. **نون اعرابی:** یعنی آن نون کہ بدل اعراب است.

یَفْعَلُ می کند و خواہد کرد آن یکت مرد در زمانہ حال و استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع معروف. (ت) **يَفْعَلَانِ** می کنند و خواہند کرد آن دو مرد. **يَفْعَلُونَ** می کنند و خواہید کرد آن ہمہ مردان. **تَفْعَلُ** می کند و خواہد کرد آن یکت زن. **تَفْعَلَانِ** می کنند و خواہید کرد آن دو زنان. **يَفْعَلْنَ** می کنند و خواہند کرد آن ہمہ زنان. **نَفْعَلُ** می کنی و خواہی کرد تو یکت مرد. **تَفْعَلَانِ** می کنید و خواہید کرد شما دو مرد. **تَفْعَلُونَ** می کنید و خواہید کرد شما ہمہ مردان. **تَفْعَلَيْنِ** می کنی و خواہی کرد تو یکت زن. **تَفْعَلَانِ** می کنید و خواہید کرد شما دو زن. **تَفْعَلْنِ** می کنید و خواہید کرد شما ہمہ زنان. **أَفْعَلُ** می کنم یا خواہم کرد من یکت مرد یا یکت زن. **نَفْعَلُ** می کنیم و خواہیم کرد ما دو مرد یا دو زن یا ہمہ مردان یا ہمہ زنان.

علامت مضارع: سوال: در مضارع مجهول علامت مضارع را چہ راضمہ دادند؟ جواب: ضمہ بمناسبت ماضی مجهول دادہ شد. **فتح:** سوال: عین کلمہ را فتح چرا دادند؟ جواب: تا ضمہ اول با فتح عین معتدل شود؛ زیرا چہ مضارع ثقیل ست از ماضی، بسبب زیادتی حروف اتین، پس لحاظ اعتدال ضرور است. و بعضی از صرفیاں نوشتہ اند کہ صیغہ یفعل مثل فعل است در حرکات و سکنات، و بریں وزن کلمہ .

در دو حال، و لام کلمہ را بر حالت خود بگذار، تا مضارع مجهول گردد.

بحث اثبات فعل مضارع مجهول

يُفَعِّلُ	يُفَعِّلَانِ	يُفَعِّلُونَ	تُفَعِّلُ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ
تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلُونَ	تُفَعِّلِينَ	تُفَعِّلَانِ	تُفَعِّلْنَ	تُفَعِّلُ

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اثبات فعل مضارع مجهول بود، چون خوانی کہ نفی بـ "لا" بنا کنی، لائے نفی در اول او در آر، لائے نفی در لفظ پیچ عمل نکند، چنانکہ بود ہمہ راں طریق باشد، لیکن عمل در معنی کند، یعنی مثبت را بمعنی منفی گرداند.

بحث نفی فعل مضارع معروف

لَا يَفَعِّلُ	لَا يَفَعِّلَانِ	لَا يَفَعِّلُونَ	لَا تَفَعِّلُ	لَا تَفَعِّلَانِ	لَا تَفَعِّلْنَ
---------------	------------------	------------------	---------------	------------------	-----------------

= در عرب نیامد والا ندارد، پس ایں وزن غیر معقول باشد، و مجهول ہم غیر معقول است، لہذا اختیار کردہ شد. (از تبیان)
دو حال: اگر مضموم باشد یا مکسور، و اگر مفتوح باشد بدستور باقی ماند. (منہ قوتی) **بگذار:** زیرا کہ ضمہ ضروری است مگر بعرض.
یُفَعِّلُ: کردہ می شود و کردہ خواہد شد آں یکت مرد در زمانہ حال و استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث اثبات فعل مضارع مجهول، و قس السوفاہی علی ہذا. **نفی بـ "لا":** سوال: بحث لائے نفی را بعد بحث مثبت چرا ذکر کرد؟ جواب: زیرا چہ منفی فرع مثبت است. (ت)
در اول: سوائے لائے نفی در اول فعل مضارع چرا آئے آرند؟ جواب: تا از ابتدائے کلام سامع آگاہ شود کہ ایں کلام منفی است. (ت)
نفی در لفظ: سوال: نفی مضارع ہم چنانکہ از کلمہ "لا" حاصل می شود از کلمہ "ما" ہم می شود نحو: **لَا يَفَعِّلُ** (منہ قوتی)
سفرہ ۲۶: پس وجہ تخصیص ذکر لائے نفی چیست؟ جواب: کثرت استعمال لائے نفی بر فعل مضارع بہ نسبت مائے نفی. (منہ)
بود ہمہ راں: ای لفظ مضارع قبل دخول لائے نفی. (منہ)

در معنی: و ہر گاہ خجانی شد کہ در معنی ہم پیچ عمل نہ کردہ است چرا کہ معنی فعل مضارع ہم چنانکہ بود باقی می ماند، و نفی از کلمہ "لا" مستفاد می شود. جواب داو مصنف بقول خود، یعنی فعل مضارع مثبت را اِثْبَات. (منہ) **لَا يَفَعِّلُ** نمی کند و نخواہد کرد آں یکت مرد در زمان حال و استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی فعل مضارع معروف، و قس السوفاہی علی ہذا.

لَا تَفْعَلَانِ	لَا تَفْعَلُونَ	لَا تَفْعَلِينَ	لَا تَفْعَلَانِ	لَا تَفْعَلْنَ	لَا تَفْعَلُ
-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	----------------	--------------

بحث نفی فعل مضارع مجہول

لَا يَفْعَلُ	لَا يَفْعَلَانِ	لَا يَفْعَلُونَ	لَا تَفْعَلُ	لَا تَفْعَلَانِ	لَا تَفْعَلْنَ
لَا تَفْعَلَانِ	لَا تَفْعَلُونَ	لَا تَفْعَلِينَ	لَا تَفْعَلَانِ	لَا تَفْعَلْنَ	لَا تَفْعَلُ

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث نفی فعل مضارع بـ "لا" بود، چون خواہی کہ نفی تاکید بـ "لن" بنا کنی، "لن" در اول فعل مضارع در آر، و ایں نفی را نفی تاکید بـ "لن" گویند، و آن در فعل مستقبل در پنج محل نصب کند، و آن پنج محل ایں است: واحد مذکر غائب، واحد مؤنث غائب، واحد مذکر حاضر، و دو صیغہ حکایت نفس متکلم، و در ہفت محل اعرابی را ساقط گرداند، چہار تشنیہ، و دو جمع مذکر غائب و حاضر، و یکے واحد مؤنث حاضر، و در دو کلمہ یعنی جمع مؤنث غائب و حاضر در لفظ ہیچ عمل نہ کند،

لَا يَفْعَلُ کردہ نمی شود و نخواہد شد آن یکت مرد در زمان حال و استقبال صیغہ واحد مذکر غائب بحث نفی فعل مضارع مجہول. (منہ قوی) بـ "لن": سوال: بحث نفی بـ "لن" را چرا از بحث نفی بـ "لا" در ذکر مؤخر کرد؟ جواب: زیرا چہ سائے نفی تغیرے در لفظ نمی دہد و "لن" متغیری سازد، و آنچه تغیرے ندہد و بحال خود باقی دارد اشرف است (ت) **نصب کند**: [اگر در آخر الف نباشد چون: س بخشی] سوال: "لن" چرا فعل مستقبل را نصب کند؟ جواب: وجہ: آن بفتح ہمزہ کہ از حروف ناصبہ فعل مستقبل اصل ست و "لن" مشابہ او است از حروف و حرکت و سکون و معنی استقبال، پس بمشابہت آن "لن" نیز نصب کند. (ت) **ساقط گرداند**: سوال: "لن" نون اعرابی را چرا ساقط کند؟ جواب: زیرا چہ نون اعرابی بدل رفع ست، و ہم گاہ کہ "لن" رفع را ساقط کردہ نصب می سازد نون اعرابی را کہ بدل آن است ہم ساقط خواہد کرد. (ت) **چہار تشنیہ**: [یفعلا تفعلا تفعلا تفعلا] یعنی تشنیہ مذکر غائب و تشنیہ مؤنث غائب و تشنیہ مذکر حاضر و تشنیہ مؤنث حاضر. **عمل نہ کند**: زیراں کہ آخر آن دو صیغہ ضمیر نون جمع است، و آن مبنی ست، و لہذا تغیر نمی شود.

و"لَنْ" مضارع را بمعنی مستقبل منفی گردانند.

بحث نفی تاکید — "لَنْ" در فعل مستقبل معروف

لَنْ يَفْعَلْ	لَنْ يَفْعَلَا	لَنْ يَفْعَلُوا	لَنْ تَفْعَلَ	لَنْ تَفْعَلَا	لَنْ تَفْعَلُوا
لَنْ تَفْعَلَا	لَنْ تَفْعَلِي	لَنْ تَفْعَلِي	لَنْ أَفْعَلْ	لَنْ أَفْعَلَا	لَنْ أَفْعَلُوا

بحث نفی تاکید بـ "لَنْ" در فعل مستقبل مجهول

لَنْ يُفْعَلَ	لَنْ يُفْعَلَا	لَنْ يُفْعَلُوا	لَنْ تُفْعَلَ	لَنْ تُفْعَلَا	لَنْ تُفْعَلُوا
لَنْ تُفْعَلَا	لَنْ تُفْعَلِي	لَنْ تُفْعَلِي	لَنْ أُفْعَلْ	لَنْ أُفْعَلَا	لَنْ أُفْعَلُوا

فصل

این همه که گفته شد بحث نفی تاکید بـ "لَنْ" در فعل مستقبل بود، چون .....

لَنْ مضارع: نزد بعضی "لَنْ" موضوع است برائے تاکید نفی مستقبل، و برائے مطلق نفی مستقبل، و نزد بعضی برائے تأیید نفی مستقبل است، بدلیل قول او تعالی: **لَنْ يَنْصُرَهُمُ اللَّهُ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْحَبْلُ** (آل عمران ۹۱)، و می توان گفت که تأیید عدم قبول زرمذ کور از جائے دیگر مستفاد باشد، نه از این آیت، و اگر آں برائے تأیید نفی مستقبل آید تخصیص 'یوم' در قول او تعالی: **لَنْ يَنْصُرَهُمُ اللَّهُ** (مریم ۲۶) درست نخواهد شد، فحاصل، و بعضی بر آن اند که "لَنْ" موضوع است برائے نفی مستقبل، گاهی در تاکید مستعمل است، و گاهی در تأیید. (ت)

مستقبل منفی گردانند: زیرا که آخر آں دو صیغه ضمیر نون جمع است و آن مبنی است و لهذا تغییر نمی شود، و معنی حال در فعل مضارع باقی نماند. **لَنْ تَفْعَلَ** هرگز نخواهد کرد آں یک مرد در زمان استقبال صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی بـ "لَنْ" در فعل مستقبل معروف. **لَنْ تَفْعَلَ** معانی آن صیغ ازما تقدم ظاهر اند. **لَنْ تَفْعَلَ** هرگز نکرده خواهد شد آں یک مرد در زمان استقبال صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی تاکید بـ "لَنْ" در فعل مستقبل مجهول. **لَنْ يُفْعَلَ** معنی این صیغ ازما حاجت بیان نیست.

خواهی که نفی جحد بـ "لم" بنا کنی، "لم" در اول فعل مضارع در آر، و این را نفی جحد به "لم" می گویند، و "لم" در فعل مضارع در پنج محل جزم کند اگر در آخر او حرف علت نباشد، و اگر باشد ساقط گرداند
 چون: لَمْ يَدْعُ وَلَمْ يَرَمْ وَلَمْ يَخْشَ و حروف علت سه است: واو والفاء وياء که مجموعه وی وای باشد، پنج محل این است: واحد مذکر غائب واحد مؤنث غائب واحد مذکر حاضر، و دو کلمه حکایت نفس متکلم، و در هفت محل نون اعرابی را ساقط گرداند، چهار تثنیه و دو جمع مذکر غائب و حاضر، و یک واحد مؤنث حاضر، و در دو محل در لفظ هیچ عمل نکند، و آن دو محل این است: جمع مؤنث ....

خواہی: سوال: بمصنف **ج** "ن" را بہ بحث "لم" چرا مقدم کرد؟ جواب: زیرا چہ "ن" آخر فعل مضارع را از حرکت باز نہ داشت، بخلاف "م" کہ از حرکت باز داشت، و آخر را جزم کرد، و نیز "ن" تغیر زمانہ نکرد، و "لم" زمانہ متغیر سخت، پس اشریت 'ن' را است. (مولوی عسکری) **در اول:** سوال: "لم" رد اول فعل مضارع چرا آورده شد؟ جواب: تا سامع بر وقت بدو تکلم بفہمید کہ ایں نفی جحد 'لم' است. (ت) بہ "لم". "لم" حرفی است مستقل لیکن فراء اصلش 'لا' گفتہ، و مے گوید کہ میم بدل از الف است **لا** بیج دلیل بریں قول نہ ارد، واللہ اعلم. (منہ)

می گویند: سوال: این نفی رافعی جحد "لم" چرا نامیدند؟ جواب: جحد بفتح اول و سکون ثانی بمعنی دانسته انکار کردن است. کذا فی "اصراح"، چون ماضی محقق الوقوع است پس معنیش را گویا دانسته انکار کردن است، اما جحد بضم و بفتحتین پس بمعنی قلت غیر است بمعنی انکار، کذا فی "القاموس" و "منتهی الارب"، و آنچه شارح میرزا علی برجندی بفتحتین نقل کرده، مخالف اکثر کتب معتبره است، اما صاحب "منتخب" می نویسد: جحد با فتح و باضم انکار کردن است بدانستگی.

سہ است: سوال: ایں سہ حروف راعت چرانا میدن؟ جواب: زیراچہ ایں حروف قبول اعلال مے کنند از حذف وابدال واسکان، پس تغیر را راہے است دریں حروف ہجو علیل کہ تغیر مزاجی دارد، و نیز علت بالکسر بمعنی بیماری است، کذا فی "انصرح" وقت بیماری مجموعہ ایں سہ حروف وائے از زمان مر یض پیروں مے آید، شاعرے گوید شعر:

حرف علت نام کردم واو والف ویائے را   ہر کردار دے رسد ناچار گوید وائے را

سوال: مجموعہ میں سے حروف سوائے والے دیگر ہم متصور بود، چون اوی وویاء، پس چرا مصنف **جسے** والے را خاص نمود؟

جواب: تا اشارہ باشد بوجہ تشبیہ کہ کلمہ از زبان علیل پیروں سے آید نہ مجموعات دیگر۔ (ش) **بخش:** مثال الف نہ ترسید آں یک مرد۔ **چچ عمل:** زیرا کہ ایں نون علامت جمع مؤنث و ضمیر فاعل است، و نیز ایں کہ ایں ہر دونوں مبنی ہستند۔ (منہ قنوجی)

غائب و حاضر، و در همه کلمات عمل در معنی کند، یعنی صیغه فعل مضارع را بمعنی ماضی منفی گردانند.

بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل معروف

لَمْ يَفْعَلْ	لَمْ يَفْعَلَا	لَمْ يَفْعَلُوا	لَمْ تَفْعَلْ	لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ يَفْعَلْنَ	لَمْ تَفْعَلْ
لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ تَفْعَلُوا	لَمْ تَفْعَلِي	لَمْ تَفْعَلَا	لَمْ تَفْعَلْنَ	لَمْ أَفْعَلْ	لَمْ تَفْعَلْ

بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل مجهول

لَمْ يُفْعَلْ	لَمْ يُفْعَلَا	لَمْ يُفْعَلُوا	لَمْ تُفْعَلْ	لَمْ تُفْعَلَا	لَمْ يُفْعَلْنَ	لَمْ تُفْعَلْ
لَمْ تُفْعَلَا	لَمْ تُفْعَلُوا	لَمْ تُفْعَلِي	لَمْ تُفْعَلَا	لَمْ تُفْعَلْنَ	لَمْ أُفْعَلْ	لَمْ تُفْعَلْ

فصل

این همه که گفته شد بحث نفی جحدب بلم در مستقبل بود، چون خواهی که لام تاکید بانون تاکید بنانی، لام تاکید در اول فعل مستقبل در آر، ونون تاکید در آخر او زیاده کن، و لام تاکید همیشه مفتوح باشد، .....

منفی گردانند: سوال: "لم" مستقبل را چرا بماضی منفی گردانند؟ جواب: "لم" مشبهت وارو به این شرطیه زیرا که هر دو عامل جازم اند، و حرف شرط ماضی را بمعنی مستقبل گردانند، هم چنین "لم" مستقبل را بمعنی ماضی گردانند، حملاً بحصد علی لصد.

لم یفعل ای نه کرد آن یکت مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل معروف، وفس انبواهی علی هذا. (منه) **لم یفعل** کرده شد آن یکت مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر بحث نفی جحدب "لم" در فعل مستقبل مجهول. **لم تفعلی** معانی این صیغ ظاهر اند. **لاد تاکید:** لامیکه افاده معنی تاکید نماید، و مجرد باشد از معنی حالیه: زیرا چه اگر معنی حال داشته باشد پس اجتماعش بانون تاکید که معنی استقبال پیدا میازد و شوار است (ش) **نون تاکید:** اے نوینکه افاده معنی تاکید نماید. **در اول:** سوال: مصنف "لم" در اول مستقبل "گفت" در اول مضارع "چرا نه گفت؟" جواب: برای تنبیه، برای معنی که بهنگام دخول لام تاکید ونون تاکید محض معنی استقبال گرفته می شود. **مفتوح باشد:** زیرا که فتحه اخف حرکات است از حرکات شلاشه.

و نون تاکید دو نون است یکے نون ثقیلہ دوم نون خفیفہ، و نون ثقیلہ نون مشد را گویند، و نون خفیفہ نون ساکن را گویند، و نون ثقیلہ در چہارہ کلمہ در آید، و نون خفیفہ در ہشت کلمہ در آید، و ما قبل نون ثقیلہ در پنج محل مفتوح باشد، و آن پنج محل ایں است: واحد مذکر غائب و واحد مؤنث غائب و واحد مذکر حاضر، و دو صیغہ حکایت نفس متکلم، و در شش محل ما قبل نون ثقیلہ الف باشد، چہار تثنیہ دو جمع مؤنث غائب و حاضر، دریں دو محل الف فاصل در آید، و در جمع مذکر غائب و حاضر و او دور کردہ شود، ما قبل او ضمہ گذاشتہ شود، تا دلالت کند بر حذف واو، و از صیغہ واحد مؤنث حاضر یا دور کردہ شود، ما قبل او کسرہ گذاشتہ آید، تا دلالت کند بر حذف یاء، و نون ثقیلہ در شش محل مکور باشد، و آن شش محل همانست کہ در الف در می آید، و در باقی ہشت محل مفتوح، و نون خفیفہ در محلیکہ الف باشد در نیاید، .....

دو نون است: ہر دو نون در افادہ معنی تاکید مستقبل برابر اند، مگر اکثر کوفیاں نون ثقیلہ را اصل و نون خفیفہ را فرع آں سے پندارند، و بصریاں ہر یکے را اصل میدانند، و نزد بعضے در نون ثقیلہ تاکید زائد است بہ نسبت نون خفیفہ. (ت)

نون ثقیلہ: سوال: نون مشد را ثقیلہ چرا گویند؟ جواب: زیرا چہ مشد بہ اعتبار آنکہ دو حرف در ویکت جا بہم سے آئند تھے وارد (منہ) **مفتوح باشد:** در دو محل مضموم و در یکت محل مکور، و در شش محل ساکن چنانچہ سے آید. (منہ) **پنج محل:** سوال: ما قبل نون ثقیلہ را دریں پنج محل ساکن چرا نہ کردند؟ جواب: تا اجتماع ساکنین علی غیر حدہ لازم نیاید. (ت)

الف فاصل: حاجت الف فاصل آوردن چیست؟ جواب: تا اجتماع سے نون زائد لازم نیاید، یکے نون جمع دوم نون ثقیلہ کہ بمنزلہ دو نون است؛ زیرا چہ اجتماع سے نون زائد مکروہ است. سوال: و لیکوت سے نون جمع شدند؟ جواب: ہر سے نون زائد نیستند، بکہ اول اصلی است. سوال: الف را برائے فصل چرا خاص کردند؟ جواب: بوجہ خفت آں. **حاضر:** واو دور کردہ شود بجهت لزوم اجتماع ساکنین میان واو جمع و نون مدغم. **حذف واو:** قولہ: بر حذف واو: سوال: در اینجا حذف فاعل لازم آید؛ زیرا چہ واو ضمیر فاعل است و ایں ممنوع است؟ جواب: ضمہ قائم مقام آں موجود است، و ایں چہنیں حذف درست ست.

نون ثقیلہ: ای جائیکہ پس الف افتد. **باقی ہشت:** یعنی واحد مذکر غائب و جمع مذکر غائب، و واحد مؤنث غائب، و واحد مذکر حاضر، و جمع آں و واحد مؤنث حاضر، و ہر دو صیغہ حکایت نفس متکلم. **محلیکہ الف:** و آن ہشت محل ست. **در نیاید:** سوال: دریں شش محل نون خفیفہ چرا نہ آید؟ جواب: بسبب لزوم اجتماع ساکنین علی غیر حدہ میان الف و نون خفیفہ.

و در باقی محل بیاید، و نون اعرابی بانون تاکید جمع نشود.

بحث لام تاکید بانون تاکید ثقیله در فعل مستقبل معروف

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ

بحث لام تاکید بانون تاکید ثقیله در فعل مستقبل مجهول

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ

بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل معروف

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ

بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل مجهول

لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ	لَيَفْعَلَنَّ
لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ	لَتَفْعَلَنَّ

بیاید چرا که مانع نون خفیفه یافته نمی شود. (منه قنوی) جمع نشود: تا اجتماع نونات لازم نیاید، و نیز نون اعرابی بدل اعراب رفع ست، و ما قبل نون تاکید مثنی ست، پس جائے اعراب باقی نمانده، لهذا حذف کرده شد. **لیفعلن** هر آئینه هر آئینه خواهد کرد آن یکت مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید ثقیله در فعل مستقبل معروف.

لنفعلن هر آئینه هر آئینه خواهد شد آن یکت مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید بانون تاکید ثقیله در فعل مستقبل مجهول، و فس الوقی عسی هدا **لیفعلن** هر آئینه هر آئینه خواهد کرد آن یکت مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل معروف. **لنفعلن** هر آئینه هر آئینه خواهد شد آن یکت مرد در زمان مستقبل صیغه واحد مذکر غائب بحث لام تاکید بانون تاکید خفیفه در فعل مستقبل مجهول، و السافی علی هدا.

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث فعل مستقبل بانون ثقیلہ و خفیفہ بود، چوں خواہی کہ امر بنا کنی، امر گرفته می شود از فعل مضارع، غائب از غائب، حاضر از حاضر، متکلم از متکلم، معروف از معروف، مجهول از مجهول چوں خواہی کہ امر حاضر معروف بنا کنی، علامت مضارع را حذف کن، بعدہ بنگر کہ متحرک می ماند یا ساکن، اگر متحرک میماند آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چوں: از تَعْدَ عَدَّ از تَضَعُ ضَعَّ، و اگر باشد ساقط شود چوں: از تَقِيَّ قَ، و اگر ساکن میماند نظر کن در عین کلمہ، اگر عین کلمہ مکسور باشد یا مفتوح ہمزه وصل مکسور در اول او در آر، و آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چوں: از تَسْمَعُ اسْمَعُ و از .....

امر بنا کنی [وآں صیغہ ایت کہ طلب کردہ شود بآں فعل از فاعل]. سوال: تعریف امر چیست؟ جواب: امر لفظیست موضوع برائے طلب فعل، اعم از آنکہ متکلم خود را حالے پندارد یا عاجز یا مسادی. و نزد اہل اصول در امر استعلاء معتبر است، و آنچه بر وجه فصوص باشد اورا دعاء گویند، امر بالتساوی التماس است کما ہو مذکور فی المطولات. (منہ)

فعل مضارع سوال: امر را از فعل مضارع چہ بنائے سازند؟ جواب: بسبب مناسبت استقبالیست کہ در زمانہ مستقبل مستفاد است؛ زیرا چہ امر کردہ نمی شود بچیزے کہ گذشتہ است، چہ دریں امر تکلیف ما لا یطاق است، و ہم چنین کردہ نمی شود با ایجاد موجود فی الحال کہ محال است. (ت) **چوں خواہی**: ایں ہمہ بجهت مناسبت میان فرع و اصل. **علامت**: یعنی تاہ را کہ علامت مضارع حاضر است. **حذف**: تا التباس نمی شود مضارع در حال وقف. **ساکن**: چونکہ اصل در افعال بسبب فقدان معانی موجبہ اعراب بناست، و مضارع بسبب مشابہت تامہ با اسم فاعل معرب کردہ شدہ بود، چوں علامت مضارع حذف کردہ شد آں مشابہت تامہ نیز باقی نماندہ، پس باز ہاں بنا عود کرد، و معلوم است کہ اصل در جہی سکون است، پس از یں وجہ ساکن کردہ شدہ. (قنوجی)

ساقط زیرا چہ اگر ساقط نشود، معلوم نخواہد شد کہ ایں سکون بجهت بنائے امر رسیدہ است یا ہاں سکون است کہ از پیشتر حاصل است. (ش) **ہمزہ وصل مکسور** یعنی بجائے علت مضارع کہ حذف کردہ شد ہمزہ وصل مکسور در آر تا ابتداء بسکون کہ از ممنوعات است لازم نیاید، و ایں ہمزہ را ہمزہ وصل بدیں وجہ گویند کہ ایں ہمزہ ما قبل خود را بما بعد خویش وصل میسازد، و لطف ایں است کہ خود از میان ہر دو بیروں مے آید. **چوں از تسمع اسمع** چوں خواستند کہ از تسمع و تَضَرَّبُ بنائے امر حاضر معروف سازند، تاہ علامت مضارع را حذف کردند، بعدش سین وضاد ساکن ماند نظر کردند بر سین کلمہ کہ در تسمع مفتوح است و در تَضَرَّبُ مکسور است، ہمزہ وصل مکسور در اول کلمہ آوردند و آخر را ساکن کردند، اسمع و اضرب شد.

تَضَرَّبُ اضْرَبْ، واگر باشد ساقط شود چوں: از تَرَمِّيْ اَرَمْ و از تَخْشِيْ اِخْشِ، واگر عین کلمه مضموم باشد، همزه وصل مضموم در اول او در آرد، و آخر را ساکن کن اگر حرف علت نباشد چوں: ^{ای بجای علامت مضارع} اِزْ تَنْصُرُ اَنْصُرْ، واگر باشد ساقط شود چوں: ^{دعوه یعنی خواندن} اِزْ تَدْعُوْ اُدْعُ، چوں خواهی که امر حاضر مجهول و امر غائب معروف یا مجهول بنا کنی، لام امر مکسور در اول او در آرد، و آخر او جزم کن اگر حرف علت نباشد، واگر باشد ساقط شود چوں: ^{ای فعل مضارع} لِيَدْعُ لِيَرْمِ لِيَخْشِ، و نون تاکید چنانچه در مضارع می آید در امر نیز می آید، و در امر نون اعرابی هم ساقط شود.

بحث امر حاضر معروف

افْعَلْ	افْعَلَا	افْعَلُوا	افْعَلِيْ	افْعَلَا	افْعَلْنَ
---------	----------	-----------	-----------	----------	-----------

بحث امر حاضر مجهول

لِتُفْعَلْ	لِتُفْعَلَا	لِتُفْعَلُوا	لِتُفْعَلِيْ	لِتُفْعَلَا	لِتُفْعَلْنَ
------------	-------------	--------------	--------------	-------------	--------------

واگر باشد وصل مکسور نیز از اول یا و از ثانی الف حرف علت را آفتند (منه) همزه وصل مضموم: همزه وصل مضموم باتجاع عین کلمه در آورند (منه قنوی) چوں از تَنْصُرُ اَنْصُرْ [النصرة یاری کردن (قنوی)] تا علامت مضارع را حذف کرده مابعدش را ساکن و عین کلمه را مضموم یا قنند همزه وصل مضموم در آورند، و آخر را ساکن کردند، اَنْصُرْ شد. (ت) اودع در اصل تَدْعُوْ بود، ضم بر او ثقیل پنداشته حذف کردند، تَدْعُوْ بسکون واو شد، چوں بتائے امر حاضر معروف خواستند، بتائے علامت مضارع را حذف کردند، و مابعدش را ساکن یا قنند و عین کلمه را مضموم همزه وصل مضموم در اول کلمه در آورند، و آخر او حرف علت شد، قطع شد، اُدْعُ شد. (ت) لام امر سوال: لام امر هر اول کلمه چرا آوردند؟ جواب: تا از ابتدائے کلمه معوم شود که این نوع دیگرست از کلام. سوال: لام امر چرا مکسور باشد؟ جواب: بسبب مشابهت او بلام جاره در اختصاص عمل، و نیز تا فرق شود در لام امر و لام تاکید. (ت) امر نون اعرابی زیراچه او بدل اعراب ست یا رفع، و هرگاه اعراب وقت بتائے ساقط می شود، و نون اعرابی امر ساقط می شود. (ش) افعَلْ بمن تو یکت مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف. لتُفْعَلْ باید که کرده شوی تو یکت مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر حاضر مجهول.

بحث امر غائب معروف

لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُوا	لِتَفْعَلْ	لِتَفْعَلَا	لِتَفْعَلُنَّ
------------	-------------	--------------	------------	-------------	---------------

بحث امر غائب مجهول

لِیَفْعَلْ	لِیَفْعَلَا	لِیَفْعَلُوا	لِتَفْعَلْ	لِتَفْعَلَا	لِتَفْعَلُنَّ	لَأَفْعَلْ	لَأَفْعَلُنَّ
------------	-------------	--------------	------------	-------------	---------------	------------	---------------

بحث امر حاضر معروف بانون ثقیله

اِفْعَلَنَّ	اِفْعَلَانَّ	اِفْعَلُنَّ	اِفْعَلَنَّ	اِفْعَلَانَّ	اِفْعَلُنَّ
-------------	--------------	-------------	-------------	--------------	-------------

بحث امر حاضر مجهول بانون ثقیله

لِتَفْعَلَنَّ	لِتَفْعَلَانَّ	لِتَفْعَلُنَّ	لِتَفْعَلَنَّ	لِتَفْعَلَانَّ	لِتَفْعَلُنَّ
---------------	----------------	---------------	---------------	----------------	---------------

بحث امر غائب معروف بانون ثقیله

لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَانَّ	لِیَفْعَلُنَّ	لِتَفْعَلَنَّ	لِتَفْعَلَانَّ	لِتَفْعَلُنَّ	لَأَفْعَلَنَّ	لَأَفْعَلُنَّ
---------------	----------------	---------------	---------------	----------------	---------------	---------------	---------------

بحث امر غائب مجهول بانون ثقیله

لِیَفْعَلَنَّ	لِیَفْعَلَانَّ	لِیَفْعَلُنَّ	لِتَفْعَلَنَّ	لِتَفْعَلَانَّ	لِتَفْعَلُنَّ	لَأَفْعَلَنَّ	لَأَفْعَلُنَّ
---------------	----------------	---------------	---------------	----------------	---------------	---------------	---------------

لیفعل: [باید که بکند] آن یک مرد در زمان آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب معروف. [سوال: علامت مضارع از امر حاضر مجهول چرا حذف شد؟ جواب: برائے این که قلیل الاستعمال است، پس زیادت حرف درو مضائقه ندارد.

لیفعل: باید که کرده شود آن یک مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب مجهول.

افعلن: هر آئینه کن تو یک مرد در زمانه استقبال صیغه واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف بانون ثقیله. (منه)

لتفعن: هر آئینه باید که کرده شوی تو یک مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر مجهول بانون ثقیله. (قنوی عم فیضه)

لیفعلن: هر آئینه باید که بکند آن یک مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب معروف بانون ثقیله. (قنوی)

لیفعلن: هر آئینه باید که کرده شود آن یک مرد در زمانه آینده صیغه واحد مذکر غائب بحث امر غائب مجهول بانون ثقیله

بحث امر حاضر معروف بانون خفیفہ

اَفْعَلْنَ	اَفْعَلْنَ	اَفْعَلْنَ
------------	------------	------------

بحث امر حاضر مجہول بانون خفیفہ

لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ
--------------	--------------	--------------

بحث امر غائب معروف بانون خفیفہ

لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ
--------------	--------------	--------------	--------------	--------------

بحث امر غائب مجہول بانون خفیفہ

لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ	لِئَفْعَلْنَ
--------------	--------------	--------------	--------------	--------------

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث امر بود، چون خواہی کہ نمی بنا کنی پس لائے نمی در اول فعل مستقبل در آر، ولائے نمی در آخر او در پنج محل جزم کند مثل "لم" اگر در آخر او حرف علت نباشد، .....
چنانکہ - جزم کند

افعل ہر آئینہ کن تو یک مرد در زمانہ آئندہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر معروف بانون خفیفہ. **لنفعل** ہر آئینہ باید کہ کردہ شوی تو یک مرد در زمانہ آئندہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث امر حاضر مجہول بانون خفیفہ. **لینفعل** ہر آئینہ باید کہ بکنڈ آں یک مرد در زمانہ آئندہ، صیغہ واحد مذکر غائب بحث امر غائب معروف بانون خفیفہ. (منہ) **لینفعل** ہر آئینہ باید کہ کردہ شود آں یک مرد در زمانہ آئندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث امر حاضر مجہول بانون خفیفہ. **نمی بنا کنی** [آں فعلی است کہ طلب کردہ شود ہاں ترک فعل از فاعل]. سوال: ایں چنیں افعال را نمی چرا نامیدند؟ جواب: زیرا چہ نمی در لغت بمعنی بازداشتن است از کار و گفتار، کذا فی "الصراح". (منہ) سوال: بحث امر را بر بحث نمی در ذکر چہ مقدم کردند؟ جواب: بر نمی حرف نمی کہ مفید معنی عدم است داخل ست نہ بر امر، و وجودی مقدم ست بر عدمی باعتبار شرف. **پس لائے نمی** ایں قید احترازی ست برائے اخراج لائے نفی. **محل جزم** سوال: لائے نمی را چہ جزم کند؟ جواب: لائے نمی مشابہ است بلام امر، زیرا چہ لام امر برائے طلب فعل ست، ولائے نمی برائے طلب ترک، پس ہر دو شریک شدند در طلب، لہذا عمل او نمودند قد یکھی ہذا القدر.

واگر باشد ساقط گرداند چون: لَا تَدْعُ وَلَا تَرْمِ وَلَا تَخْشَ، وازہفت محل نون اعرابی را ہم دور نماید، ودر دو محل در لفظ ہیج عمل نکند، ونون تاکید چنانچہ در مضارع می آید ہمہ راں طریق در نہی نیز می آید۔
یعنی در جمع مؤنث غائب و حاضر

بحث نہی حاضر معروف

لَا تَفْعَلْ	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلُوا	لَا تَفْعَلِي	لَا تَفْعَلَا	لَا تَفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	---------------	---------------	----------------

بحث نہی حاضر مجہول

لَا تُفْعَلْ	لَا تُفْعَلَا	لَا تُفْعَلُوا	لَا تُفْعَلِي	لَا تُفْعَلَا	لَا تُفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	---------------	---------------	----------------

بحث نہی غائب معروف

لَا يَفْعَلْ	لَا يَفْعَلَا	لَا يَفْعَلُوا	لَا تَفْعَلْ	لَا تَفْعَلَا	لَا يَفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	--------------	---------------	----------------

بحث نہی غائب مجہول

لَا يُفْعَلْ	لَا يُفْعَلَا	لَا يُفْعَلُوا	لَا تُفْعَلْ	لَا تُفْعَلَا	لَا يُفْعَلْنَ
--------------	---------------	----------------	--------------	---------------	----------------

بحث نہی حاضر معروف بانون ثقیلہ

لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَانَّ	لَا تَفْعَلِينَ	لَا تَفْعَلَنَّ	لَا تَفْعَلَانَّ	لَا تَفْعَلَنَّ
-----------------	------------------	-----------------	-----------------	------------------	-----------------

نون اعرابی: چہر تثنیہ و دو جمع مذکر غائب و حاضر و یکے واحد مؤنث حاضر۔ دور نماید۔ زیرا کہ نون اعرابی بدل اعراب رفع ست، و ہر گاہ لائے نہی اعراب را حذف می کند، پس نون اعرابی را ہم دور نماید۔ (محمد عسکری قزوینی) **در نہی:** برائے تاکید طلب ترک فعل۔ **لا تَفْعَلْ:** ممکن تو یکت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر بحث نہی حاضر معروف، و الباقی علی ہذا۔

لا تُفْعَلْ: کردہ مشو تو یکت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر بحث نہی حاضر مجہول۔ **لا يَفْعَلْ:** نہ کند آں یکت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نہی غائب معروف اِخ۔ **لا يَفْعَلْ:** کردہ نشود آں یکت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نہی غائب مجہول۔ **لا تَفْعَلْنَ:** ز بہار ممکن تو یکت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث نہی حاضر معروف بانون ثقیلہ، و الباقی علی ہذا۔

بحث نہی حاضر مجهول بانون ثقیلہ

لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَانَّ	لَا تُفْعَلُنَّ	لَا تُفْعَلُنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ
-----------------	------------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------

بحث نہی غائب معروف بانون ثقیلہ

لَا يُفْعَلَنَّ	لَا يُفْعَلَانَّ	لَا يُفْعَلُنَّ	لَا يُفْعَلُنَّ	لَا يُفْعَلَنَّ	لَا يُفْعَلَنَّ
لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ

بحث نہی غائب مجهول بانون ثقیلہ

لَا يُفْعَلَنَّ	لَا يُفْعَلَانَّ	لَا يُفْعَلُنَّ	لَا يُفْعَلُنَّ	لَا يُفْعَلَنَّ	لَا يُفْعَلَنَّ
لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ

بحث نہی حاضر معروف بانون خفیفہ

لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ
-----------------	-----------------	-----------------

بحث نہی حاضر مجهول بانون خفیفہ

لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ	لَا تُفْعَلَنَّ
-----------------	-----------------	-----------------

بحث نہی غائب معروف بانون خفیفہ

لَا يُفْعَلَنَّ	لَا يُفْعَلَنَّ	لَا يُفْعَلَنَّ	لَا يُفْعَلَنَّ	لَا يُفْعَلَنَّ
-----------------	-----------------	-----------------	-----------------	-----------------

لَا تُفْعَلَنَّ زہار کردہ مشق و تہمت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث نہی حاضر مجهول بانون ثقیلہ لَا تُفْعَلَنَّ زہار نہ کند آن یک مرد در زمانہ آئندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نہی غائب معروف بانون ثقیلہ. (منہ) لَا تُفْعَلَنَّ زہار کردہ نشود آن یک مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نہی غائب مجهول بانون ثقیلہ، و لسانی عسی ہد.

لَا تُفْعَلَنَّ زہار ممکن و یک مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث نہی حاضر معروف بانون خفیفہ. منہ.

لَا تُفْعَلَنَّ زہار کردہ مشق و تہمت مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر حاضر بحث نہی حاضر مجهول بانون خفیفہ. (منہ)

لَا تُفْعَلَنَّ زہار نکند آن یک مرد در زمان آئندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نہی غائب معروف بانون خفیفہ.

بحث نہی غائب مجہول بانون خفیفہ

لَا يُفْعَلْنَ	لَا يُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ	لَا أُفْعَلْنَ	لَا تُفْعَلْنَ
----------------	----------------	----------------	----------------	----------------

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث نہی بود، چون خواہی کہ اسم فاعل بنا کنی، اسم فاعل گرفتہ می شود از فعل مضارع معروف، پس علامت مضارع را حذف کن، بعد از اں فاء کلمہ را فتح دہ، و میان فا و عین الف فاعل در آر، و عین کلمہ را کسرہ دہ، و لام کلمہ را تنوین زیادہ کن، تا اسم فاعل گردد.

بحث اسم فاعل

فَاعِلٌ	فَاعِلَانِ	فَاعِلُونَ	فَاعِلَةٌ	فَاعِلَتَانِ	فَاعِلَاتٌ
---------	------------	------------	-----------	--------------	------------

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم فاعل بود، چون خواہی کہ اسم مفعول بنا کنی، اسم مفعول ساختہ می شود از فعل مضارع مجہول، پس علامت مضارع را حذف کن، بعد از اں میم مفتوح مفعول در اول او در آر،

لَا يُفْعَلْنَ: ز نہار کردہ شود آں یکت مرد در زمان آیندہ صیغہ واحد مذکر غائب بحث نہی غائب مجہول بانون خفیفہ.

اسم فاعل: سوال: تعریف اسم فاعل چیست؟ جواب: اسم فاعل اسے است کہ مشتق باشد از مضارع، تا دلالت کند بر ذاتی کہ قائم باشد بآن فعل بمعنی حدوث بدون لحاظ تفصیل و زیادت او بر چیز دیگر **علامت مضارع** علامت مضارع را بدیں وجہ حذف کردند کہ اسم فاعل مضارع نیست، پس علامتیں نیز درو نخواہد ماند. **کسرہ** اگر فتح باشد یا ضمہ ورنہ بحال خود باید گذاشت.

تنوین زیادہ کن [زیرا چہ تنوین خاصہ اسم است] تنوین عبارت است از نون ساکن زائد کہ تابع حرکت اخیرہ باشد و در کتابت نیاید. **فاعل**: کنندہ یکت مرد صیغہ واحد مذکر بحث اسم فاعل، و قس النواقی علی ہذا. **اسم مفعول** اسم مفعول اسے ست کہ مشتق باشد از فعل مضارع مجہول تا دلالت کند بر چیزے کہ بروحدث واقع شود بلا لحاظ تفصیل بر دیگرے.

فعل مضارع بجہت مناسبت میان ہر دو ورنیکہ ہر دو منسوب شوند بسوئے مفعول. **میم مفتوح** سوال: میم را فتح چرا دادند؟ جواب: زیرا چہ فتح اخف الحركات است **در اول** اسے بجائے علامت مضارع.

وعین کلمہ راضمہ دہ، ومیان عین ولام واو مفعول در آر، ولام کلمہ راتئین دہ، تا اسم مفعول گردد۔
یعنی چہ تئین خاصہ اسم است

بحث اسم مفعول

مَفْعُولٌ	مَفْعُولَانِ	مَفْعُولُونَ	مَفْعُولَةٌ	مَفْعُولَتَانِ	مَفْعُولَاتٌ
-----------	--------------	--------------	-------------	----------------	--------------

تمہ در بیان اسم ظرف واسم آلہ واسم تفضیل

فصل

چوں خواہی کہ اسم ظرف زمان و مکان بنا کنی، علامت مضارع را حذف کن، و میم مفتوح در اول او در آر، و عین کلمہ را فتحہ دہ اگر مضموم باشد، ورنہ بحالش بگذار، ولام کلمہ راتئین ملحق کن، تا اسم زمان و مکان گردد۔
بسیب لغت فتحہ
یعنی بنائے علامت مضارع
زیرا کہ تئین خاصہ اسم است

بحث اسم ظرف

مَفْعَلٌ	مَفْعَلَانِ	مَفَاعِلٌ
----------	-------------	-----------

ضمہ دہ اگر مفتوح باشد یا مکسور، ورنہ بحال خود بگذارند۔ در آر مراد از آوردن واو مفعول پیدا کردن و اوست؛ زیرا کہ مفعول بضم مین در کلام قوم بدون تاہ یافتہ نشد، لہذا ضمہ مین کلمہ را اشباع کردند واو پیدا شد (ش) مفعول کرده شد یکت مرد صیغہ واحد مذکر بحث اسم مفعول اسم ظرف چیست؟ جواب: اسمے کہ ساخته شود از فعل مضارع، تا دلالت کند بر زمان وقوع حدوث یا مکان وقوع حدوث۔ (ت)

مکان باید دانست کہ ظرف بر دو نوع است: ۱۔ ظرف زمان ۲۔ ظرف مکان۔ ظرف زمان آنست کہ بجواب سوال "متی" واقع شود مثلاً متی نصود نی فی رمضان، و ظرف مکان آنست کہ بجواب سوال تئ واقع شود چوں نیں الأسد نی فی لصحر، علامت مضارع سوال: ظرف از فعل مضارع چرایی آیرند؟ جواب: برائے منسبت میان ہر دو در حرکات و سکنات۔ میم مفتوح سوال: باز دیا و میم مفتوح موجب التباس با مصدر میمی گشت، پس چرا میم را زائد کردند؟ جواب: التباس میمی بجہت قلت مصدر میمی جائز داشتہ شد۔ مفعل یکت جائے کردن و یکت زمانہ کردن صیغہ واحد بحث اسم ظرف۔

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم ظرف بود، چون خواهی کہ اسم آلہ بنا کنی، علامت مضارع را حذف کن و میم مکسور در اول او در آر، و عین کلمہ را فتحہ ده اگر مفتوح نباشد، و لام کلمہ را تنوین ملحق ساز، تا اسم آلہ گردد، و اگر بعد عین کلمہ الف آری، و یا پس لام تا زیادہ کنی دو صیغہ دیگر اسم آلہ کہ اکثر موافق قیاس ست، پدید می آید.

بحث اسم آلہ

مِفْعَلٌ	مِفْعَلَةٌ	مِفْعَلَانِ	مِفْعَلَانِ	وَمِفْعَالٌ	مِفْعَالَانِ	مِفْعَالٌ
----------	------------	-------------	-------------	-------------	--------------	-----------

فصل

ایں ہمہ کہ گفتہ شد بحث اسم آلہ بود، چون خواهی کہ اسم تفضیل بنا کنی، علامت مضارع را حذف کن و ہمزہ اسم تفضیل در اول او در آر، و عین کلمہ را فتحہ ده اگر مفتوح نباشد، و لام را تنوین مدہ، ایں طریق بنائے اسم تفضیل برائے مذکر است، اما چون صیغہ مؤنث بنا کنی، بعد حذف علامت مضارع فاء را.....

اسم آلہ اسم آلہ اسمے ست کہ ساختہ می شود از فعل مضارع تا دلالت کند بر واسطہ فعل ای چیزیکہ بذریعہ استعانت او فعل از فاعل صادر شود، و علامہ تفتازانی نوشتہ است کہ آلہ نمی شود مگر در افعال متعدیہ علاجیہ کہ اثرش تا بمفعول رسد. (منہ)

مفتوح نباشد اگر مفتوح باشد بحالت خود بگذار **مفعَل**: یک آلہ کردن صیغہ واحد بحث اسم آلہ، و قس موافق عینی ہدا. **اسم تفضیل**: سوال: تعریف اسم تفضیل چیست؟ جواب: اسم تفضیل آن اسمے است کہ گرفته می شود از مضارع معروف برائے دلالت بر چیزے کہ موصوف است بر زیادت بر ماخذ بر غیر خود، و آن برائے فاعل آید مطردا.

وہمزہ اسم تفضیل یعنی آنچہ بعد حذف علامت مضارع باقی ماندہ ست، در اولش ہمزہ اسم تفضیل در آر **در اول** ہمزہ در اول اسم تفضیل بدیں غرض زائد کردہ شود تا اول کلمہ یا از عنفوان تکلم معلوم مے شود کہ ایں اسم تفضیل ست. **مفتوح** یعنی مضموم باشد یا مکسور. **تنوین مدہ**: زیرا کہ تنوین بر اسم تفضیل نیاید.

ضمہ وہ، وعین را ساکن، وبعد لام الف مقصورہ لاحق کن، ولام کلمہ را فتحہ وہ، تا اسم تفضیل
مؤنث گردد.

بحث اسم تفضیل

أَفْعَلٌ	أَفْعَلَانِ	أَفْعَلُونَ	أَفْعَلُ	فُعْلَى	فُعْلَيَانِ	فُعْلَيَاتٌ	فُعْلٌ
----------	-------------	-------------	----------	---------	-------------	-------------	--------

ضمہ وہ زیرا کہ چون علامت مضارع را بسبب وقوع تغیر در صیغہ مضارع حذف کردند فاء کلمہ ساکن ماند وزائد کردن حرف بہجت انحطاط درجہ مؤنث از درجہ مذکر منہبست نیفتاد، لہذا حرکات فاء کلمہ را ترجیح دادند، چون ضمہ قوی است، واول کلمہ متحمل آن مے تواند شد، لہذا ضمہ را اختیار کردند.

الف مقصورہ الف مقصورہ کہ علامت تانیث است وآن الفی است کہ بعد او ہمزہ نباشد. ولام کلمہ و چون ما قبل الف فتحہ باید، لہذا لام کلمہ را یخ. افعَل کئندہ ترکیت مرد صیغہ واحد مذکر بحث اسم تفضیل.

منشعب منشور

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين، والعاقبة للمتقين، والصلاة والسلام على رسوله محمد وآله وأصحابه أجمعين.

بدان - أسعدك الله تعالى في الدارين - کہ جملہ افعال متصرفہ واسمائے متمکنہ از روئے ترکیب حروف اصلی بردو گونه است: ثلاثی و رباعی، اما ثلاثی آن باشد کہ در ماضی اوسہ حرف اصلی باشد چوں: نَصَرَ وَضَرَبَ، و رباعی آن باشد کہ در ماضی او چہار حرف اصلی باشد چوں: بَعَثَ .....
 مدد کرد آن یکتا مرد   زد آن یکتا مرد
 برانگیخت

والسلام زیادت لفظ سلام اقتداءً بکلام الملک العلام: ﴿شَهِدَ لِلَّهِ حَسْبَهُ وَحَسْبَهُ سَلَامٌ﴾ (الاحزاب: ۵۶).
 بدان سوال: مصنف - بدان "گفت" بشنو "چرا نہ گفت؟ جواب: "بدان" تعلق بدل دارد، و "بشنو" تعلق بخوش، و فعل قنب از فعل کوش اقوی می باشد. سوال: "اعلم" چرا نہ گفت؟ جواب: چونکہ "اعلم" لفظ عربی ست، و دشوار است برائے مبتدیان بہ نسبت فارسی، لہذا مصنف - - اور اختیار نہ کرد. (قوی) أسعدك سوال: "أسعد" صیغہ ماضی است، معنیش استقبال چرای گیرند؟ جواب: چند جاماضی بمعنی مستقبل آید چنانچہ شاعر گفت:

آمدہ ماضی بمعنی مضارع چند جا   عطف ماضی بر مضارع در مقام ابتداء
 بعد موصول ونداء و لفظ حیث و کما   در جزاء و شرط و عطف ہر دو باشد در دعا

سوال: چون مقصود معنی مستقبل بود پس خودش چرانی آورد؟ جواب: برائے تقاول یعنی تا باعتبار صورت دلالت کند کہ این دعا مقبول شد، و مثل ماضی تحقق الوقوع است. (م)

واسمائے متمکنہ [اسم متمکن اسمی ست کہ آخرش جا و د اعراب و تنوین را. (محمد عسکری قوی) مراد از اسم متمکن معرب است، و داخل ست در اں مصدر و مشتق و جامد حروف اصلی حروف اصلی آنست کہ در جمع متصرفات کلمہ یافتہ شود، و در موازنہ برابر فا و عین و لام واقع شود، و آنچہ خلاف است اورا غیر اصلی گویند. (قوی عم فیضہ) رباعی بضم اول منسوب است بسوئے اربعہ مفتوح، و ہمچنین ثلاثی بضم اول منسوب بثلاثہ و ضم اول از تغیرات نسبت است و منسوب بثلاث و رباع بضم نیست؛ زیرا کہ زید بر ثلاثی صادق نئے آید چہ زید منسوب بہ حرف نیست. (ن) سوال: ثلاثی و رباعی قسم فعل و اسم است، و تعریف ثلاثی و رباعی =

وَعَرَقَب. امثالاتی بردو گونه است: یکے مجرد کہ در ماضی او حرف زائد نباشد، و دیگر مزید فیہ کہ در ماضی او حرف زائد نیز باشد. اما آنکہ در و حروف زائد نباشد آں نیز بردو گونه است، یکے مطرد کہ وزن او بیشتر آید، و دیگر شاذ کہ وزن او کمتر آید، اما مطرد را پنج باب است:

باب اول: بر وزن فَعَلَ يَفْعَلُ يفتح العين في الماضي، وضمها في الغابر چون: النصر
والنصرة باري كرون.

تقریف:

نَصْرٌ يَنْصُرُ نَصْرًا فَهُوَ نَاصِرٌ نَصْرًا فَهُوَ مَنصُورٌ الْأَمْرُ مِنْهُ أَنْصَرُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ
 لَا تَنْصُرُ الظُّلْفَ مِنْهُ مَنصَرٌ وَالْآلَةُ مِنْهُ مَنصَرٌ وَمَنْصَرَةٌ وَمَنْصَارٌ وَتَنْصُرُهُمَا مَنْصَرَانِ
 وَمَنْصَرَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَنَاصِيرُ وَأَفْعَلُ التَّفْضِيلِ مِنْهُ أَنْصَرُ وَالْمَوْثُ مِنْهُ نَصْرِي
 وَتَنْصِيَّتُهُمَا أَنْصَرَانِ وَنُصْرِيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَنْصَرُونَ وَأَنَاصِرُ وَنُصَرٌّ وَنُصْرِيَّاتٌ.

= مخصوص است بفعل، زیرا کہ جامد از اسمائے ممکنہ ماضی ندارد۔ جواب: مراو از اسمائے ممکنہ اینجا فقط مصدر و مشتق است۔
بدلیل مردم ذکر جامد دریں کتاب۔ (ش)

یک مجز اسم مفعول از تجرید بمعنی برهنه کردن یعنی آن فعل که ماضیش خالی باشد از حروف زائده. حروف زائده [مرا] از حروف جنس حرفست تا شامل بود متعدد را. [بدانکه حروف زائده در کلام عرب حسب قعد و دو اند مجموعش ثوبه نصابه.

یکے مطرہ اسم فعل است از اطراو بمعنی پس کین دیگر آمدن و رواں شدن (کن) **فی العار الخ** بر معنی باقی، و مضارع را از پس جهت خبر گویند کہ چوں از منہ شلایہ ماضی را دور کردند مضارع باقی ماند. **والمصرد** التصریف بمعنی گردانیدن.

نصر: یاری کردن آن یکتا مرد در زمانه گذشته صیغه واحد مذکر غائب بخت اثبات فعل ماضی معروف. **مناصر**: جمع اسم ظرف و ده صیغه اس اسم آله، و **مناصر**: جمع اسم آله کبری یعنی **منصور** نصری صیغه واحد مؤنث بخت اسم **تفصیل**.

نَصْرَانِ صِيغَةُ تَثْنِيَةِ مَنْدُكْرٍ بِحَثِ اسْمِ تَفْضِيلِ. نَصْرَانِ صِيغَةُ تَثْنِيَةِ مَنْوُثٍ بِحَثِ اسْمِ تَفْضِيلِ. نَصْرَانِ صِيغَةُ جَمْعِ مَنْدُكْرٍ بِحَثِ اسْمِ تَفْضِيلِ. نَصْرَانِ صِيغَةُ جَمْعِ مَنْوُثٍ بِحَثِ اسْمِ تَفْضِيلِ.

الطَّلَبُ: جستن، الدَّخُولُ: در آمدن، القَتْلُ: کشتن، القَتْلُ: تافتن.

باب دوم: برون فعل يفعل بفتح العين في الماضي وکسرهما في الغابر چون: الضرب ...
والضربة: زدن و رفتن بر روی زمین، و پدید کردن مثل.

تصریفه:

گردان الضرب (منه)

ضَرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا فَهُوَ ضَارِبٌ وَضَرْبٌ يُضْرَبُ ضَرْبًا فَذَاكَ مَضْرُوبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ
إِضْرِبْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَضْرِبْ الظَّرْفُ مِنْهُ مَضْرِبٌ وَالْآلَةُ مِنْهُ مِضْرِبٌ وَمِضْرَبَةٌ
وَمِضْرَابٌ وَتَنْثِيَتُهُمَا مَضْرِبَانِ وَمِضْرَبَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَضَارِبٌ وَمِضَارِيبٌ أَفْعَلُ
التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَضْرَبُ وَالْمَوْثُ مِنْهُ ضُرْبِي وَتَنْثِيَتُهُمَا أَضْرَبَانِ وَضُرْبِيَّانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا
أَضْرُبُونَ وَأَضَارِبٌ وَضَرْبٌ وَضُرْبِيَّاتٌ.

الغسل: شستن، الغلب: غلبه کردن، الظلم: ستم کردن، الفصل: جدا کردن.

باب سوم: برون فعل يفعل بكسر العين في الماضي وفتحها في الغابر چون: السَّمْعُ ....

القتل مصنف - این را از باب صر بصیر شمرده، و در کتب معتبره لغت مثل "قاموس" و "نتهی الارب" و "تاج المصادر" از باب ضرب یضرب است و کسرهما: اے و سرعین در مضارع. الضرب رفتن بر روی زمین در "تاج المصادر" در بیان معنی ضرب رفتن را بقدر روی زمین مقید نه کرده، و از "قاموس" مفهوم گردد که ضرب در قاعده: ضرب فی لأرض بمعنی مطلق رفتن، بهر حال قید بر روی زمین در مفهوم ضرب در کتب معتبره نیست. (ت)

و پدید. یعنی آوردن و بیان کردن مثل در "صراح" ست الضرب زدن و مثل آوردن، قوله تعالی: هـ صر ببقاعه (الحج: ۷۶) اے و وصف و یس، پس ظاهر عبارت "مختب" و "صراح" مشعر بر آن است که مثل داخل باشد بمعنی ضرب، و از ظاهر "شمس العلوم" مستفاد می شود که مثل از معنی ضرب خارج است، و "تاج المصادر" نیز مؤید شمس العلوم است، من شاء الإطلاع فیرجع منه. (مولوی حکیم سید محمد عسکری قزوینی) الغسل بالفتح، و بالضم نیز آید.

کسر العين سوال: چون مصنف از ابواب مطرد و باب مفتوح العين ماضی ذکر کرد بعد از آنها نوشتن باب فتح که نیز مفتوح العين است مناسب بود پس باب بکسر عین ماضی را چه مقدم ساخت؟ جواب: ابواب ثلاثی مجرد و انواع باشد اصول و فروع: =

وَالسَّمَاعُ: شنیدن و گوش فراداشتن.

تصریفه:

سَمِعَ يَسْمَعُ سَمْعًا فَهُوَ سَامِعٌ وَسَمِعَ يُسْمَعُ سَمْعًا فَهُوَ مَسْمُوعٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اسْمَعُ وَالنَّهْيُ مِنْهُ لَا تَسْمَعْ الظَّرْفُ مِنْهُ مَسْمَعٌ وَالآلَةُ مِنْهُ مِسْمَعٌ وَمِسْمَعَةٌ وَمِسْمَاعٌ وَتَشْنِيتُهُمَا مَسْمَعَانِ وَمِسْمَعَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَسَامِيعٌ وَأَفْعَلُ التَّفْضِيلِ مِنْهُ أَسْمَعُ وَالْمُؤَنَّثُ مِنْهُ سَمْعَى وَتَشْنِيتُهُمَا أَسْمَعَانِ وَسَمْعِيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَسْمَعُونَ وَأَسَامِيعُ وَسَمْعٌ وَسَمْعِيَّاتٌ.

العلم: دانستن، الفهم: دریافتن، الحفظ: نگاہداشتن، الشهادة: گواہی دادن، الحمد: ستودن، الجہل: نادانستن.

بفتح الجیم

= اصول آنکہ حرکت میں ماضی مخالف حرکت میں مستقبل باشد تا تخالف لفظی دلالت کند بر تخالف معنوی، و آن سہ باب است: بصر صرف سمع. و فروع آنکہ چنان نباشد، و آن نیز سہ است: فتح کرم حسب، اصول بر فروع از روی رتبہ مقدم است، ہذا مصنف - سمع را بر فتح مقدم ساخت، تا بعد فراغ بیان اصول بفروع پردازد.

سوال: بریں تقدیر باید کہ فصل بفضل بکسر میں ماضی و ضم آن در مضارع و کاذ بضم میں ماضی و فتح میں مضارع از اصول ابواب باشد و چنان نیست؟ جواب: جملہ ابواب ثلاثی مجرد و نزو محققین شش اند، و این ہر دو باب کہ ماخوذ از ابواب سابق ہستند از ابواب مستقلہ جداگانہ نیست، لہذا در کتب معتبرہ صرف ابواب ثلاثی مجرد شش گفتہ، و این دو باب را از ابواب او شمرده. (ازت)

وَالسَّمَاعُ یعنی سمع و سماع کہ مصدر است دو معنی دارد: یکے شنیدن عام ازیکہ توجہ بمسموع باشد یا نہ باشد. دوم گوش فراداشتن، یعنی حاسہ گوش را مائل و متوجہ ساختن عام ازین کہ متوجہ الیہ مسموع شود یا نہ شود، و باین معنی مرادف اصغار است.

العلم: سوال: در علم و فہم بیچ فرق ست یا نہ؟ جواب: نہ، سم میں دریافت قلبی ست، و دریافت قلبی عین سم است، لہذا در کتب لغت تفسیر فہم و علم ہذا استن واقع شدہ، و تمیز یکے از دیگرے در معنی نیامدہ.

الفہم: در فارسی بمعنی فہیدن کہ عبارت ست از دریافت و شناخت قلبی. (منہ)

باب چہارم: بروزن **فَعَلَ** یَفْعَلُ بفتح العین فیہما چوں: الفتح کشادہ.
تصریفہ:

فَتَحَ یَفْتَحُ فَتْحًا فَهُوَ فَاتِحٌ وَفُتِحَ یَفْتَحُ فَتْحًا فَذَاكَ مَفْتُوحٌ الْأَمْرُ مِنْهُ افْتَحَ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَفْتَحُ
الظُّرْفُ مِنْهُ مَفْتَحٌ وَالْآلَةُ مِنْهُ مِفْتَاحٌ وَمِفْتَاحَةٌ وَمِفْتَاحٌ وَتَنْشِيتُهُمَا مَفْتَحَانِ وَمِفْتَاحَانِ
وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَفَاتِیحُ وَمَفَاتِیحُ أَفْعَلَ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَفْتَحُ وَالْمَوْثُ مِنْهُ فُتِحَ وَتَنْشِيتُهُمَا
أَفْتَحَانِ وَفُتِحَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَفْتَحُونَ وَأَفَاتِیحُ وَفُتِحَ وَفُتِحَاتٌ.

الْمَنْعُ: بازداشتن، الصَّبْغُ: رنگ کردن، الرَّهْنُ: گرو دداشتن، السَّلْخُ: پوست کشیدن.

بدانکہ ہر فعلیکہ بریں وزن آید بجائے عین فعل یا لام فعل او حرفے باشد از حروف حلق و حروف
ای فتح میں ماضی و مضارع

باب چہارم: چوں مصنف **فَعَلَ** از بیان ابواب اصول فراغت نمود در بیان ابواب فروغ شروع فرمود بجهت خفت فتح مفتوح العینین
را بر ہر دو دیگر مقدم ساخت، و من بعد در بیان کرم بہ جهت کثرتش بہ نسبت حسب ہمپداخت. بدانکہ صحیح ازیں باب جز حسب
یخسب و بعدہ یبغیہ دیگر نیامدہ است. **فعل یفعل** بفتح العین فیہما. فائدہ: عمدہ و اصل تخالف حرکت عین مضارع با حرکت
عین ماضی ست، پس اصل در عین مضارع **فعل یفتح** عین آن ست کہ مکسور آید یا مضموم عام ازیں کہ کلمہ ذی حلقیہ باشد مثل:
برع ینرغ و ینع ینلغ، یا غیر ذی حلقیہ باشد مثل: ضرب ینضرب و یضرب ینضرب. این مذاہب اکثر است، و بعضی گفتہ اند کہ اگر
فعل متعدی باشد اصل در ال کسرہ است نحو: یضرب و لا ضمہ چوں: یسعد. و فراہ گفتہ: کہ کسرہ دادہ شود، و ابو حیان گفتہ: کہ
مختار نزد من آنست کہ مسوم و قوف بر سماع باشد، و در غیر مسوم کسرہ و ضمہ ہر دو جائز ست. **فحی** اسم مبالغہ ازیں قان است
بمعنی بسیار کشائندہ. **الصع** بفتح صاد مشہور است و از "قاموس" بکسر صاد مستفادی شود، و این ہم معلوم مے شود کہ صغ از
فتح و ضرب و نصر ہر سہ می آید. (مولوی حکیم محمد عسکری قنوجی) **فعلیکہ**: ہر فعلیکہ بریں وزن آید یعنی آمدن فعل بروزن فتح
بفتح مشروط است بانکہ عین یا لام او حرفے از حروف حلق باشد، اے اگر در عین یا لام حرف طلق نباشد، پس وارد نخواہد شد کہ
در دحل یدخل و سماع یسمع و غیرہ حرف حلق ست و فتح عینین نیست: زیرا کہ شرط فتح عینین حرف حلق ست نہ شرط حرف
حلق فتح عینین، پس جائیکہ حرف حلق نباشد فتح عینین نیز نباشد نہ این کہ ہر جا کہ حرف حلق باشد فتح عینین نیز باشد. (ت)
سوال: مصنف **فَعَلَ** خاصیتائے ابواب دیگر بیان نہ کردہ، پس چرا بیان خاصیت این باب تعرض نمودہ؟ جواب: این خاصیت
کہ دریں باب مذکور شد خاصیت لفظیہ است نہ معنویہ، و خاصیت لفظیہ مختص باین باب ست بخلاف ابواب دیگر.

حلق شش ^{ز باب مطر} ست: الحاء والحاء والعین والغین والهاء والهمزة کہ مجموع وے **أَعَحَّ خَعَعَه** باشد، أما رَکَنَ یَرَکُنُ وَأَبَى یَأْبَى فَشَادَّ.

از و، یعنی ہمارے

باب پنجم۔ بروزن فعل یَفْعَلُ بضم العین فیہما۔ بدانکہ ایں باب لازم ست، و بیشتر اسم فاعل ایں باب بروزن فعل می آید چون: الْکَرَمُ وَالْکَرَامَةُ بزرگ شدن.

تصریفہ:

کَرَمٌ یَکْرُمُ کَرَمًا وَکَرَامَةٌ فَهُوَ کَرِیمٌ الْأَمْرُ مِنْهُ أَکْرَمُ وَالْهَبِی عَنْهُ لَا تَکْرُمُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَکْرَمٌ وَالْآلَةُ مِنْهُ مِکْرَمٌ وَمِکْرَمَةٌ وَمِکْرَامٌ وَتَنْتِیْهُمَا مَکْرَمَانِ وَمِکْرَمَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَکَارِمٌ وَمَکَارِیمٌ أَفْعَلَ التَّفْضِیلُ مِنْهُ أَکْرَمُ وَالْمَوْنُثُ مِنْهُ کُرْمَى وَتَنْتِیْهُمَا أَکْرَمَانِ وَکُرْمِیَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَکْرَمُونَ وَأَکْرَامٌ وَکُرْمٌ وَکُرْمِیَاتٌ.

اللَّطْفُ وَاللِّطَافَةُ: پاکیزہ شدن، القرب: نزدیک شدن، البعد: دور شدن، الکثرة: بسیار ....

حاج۔ ہاں کہ مخرج ہمزہ وہائے اقصائے حلق ست اے آنچہ قریب بسینہ است، و مخرج عین وہائے مملتین وسط حلق، و مخرج غین وہائے مجتہتین ادنائے حلق اے متصل بدان، و شاعرے ایں حرف ششگانہ را بترتیب مخرج نظم ساختہ، شعر:

حرف حلق شش بود اے نور عین   ہمزہ ہاؤ حا و عین و غین

سوال: مصنف حروف حق را بترتیب مخرج چرا نکرده؟ جواب: مصنف ... برائے تسہیل فہم مبتدیان ترتیب حروف تہجی اختیار کردہ، و رعایت ترتیب مخرج نہ نمودہ۔ (ش) **اعح جعہ** وجہ اختیار ایں مجموعہ کہ معنی ندارد شاید در ذہن مصنف ... باشد کہ بفتحتین بمعنی میل کردن چیزے۔ **ایں باب**: یعنی فعل ایں باب تام و مختص بغل خویش باشد بمفعول بہ نرسد چون: رید کرم۔ (س) **کرد یکرم** بدانکہ مادہ موضوع متصرف از باب کرم یکرم بیشتر برائے صفات خلقی و طبعی می باشد، سوال: صیغہ مجہول و مفعول را چرا ذکر نہ کرد؟ جواب: ایں باب لازم ست و در لازم مجہول و مفعول نیاید۔ **کریہ** مبالغہ کرم بروزن زبان بمعنی نیک جوان مرد و بامروت، کرامۃ مؤنث، کرامون جمع۔ (م)

اللطف واللصافہ [بالفتح: زیرا کہ بالضم بمعنی نرمی نمودن از بصراست چنانکہ از کتب معتبرہ مستفاد می شود] پاکیزہ شدن، در کتب معتبرہ لغت لطف بالفتح و صاف کہ از کرم ست بمعنی خرد و ورزہ شدن ست نہ پاکیزہ شدن۔ در "قاموس" است صف =

شدن. اما شاذ آنکه وزن او کمتر آید آنرا سه باب است.

این حکم استقرائی است

باب اول: بر وزن فَعِلَ یَفْعِلُ بکسر العین فیهما. چوں: الحسب والحسبان: پنداشتن.

ای فی الماشی والظاہر (۱۰۱)

تصریفه:

حَسِبَ یَحْسِبُ حَسْبًا وَحِسْبَانًا فَهُوَ حَاسِبٌ وَحُسِبَ یُحْسَبُ حَسْبًا وَحِسَابًا فَذَاكَ مَحْسُوبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِحْسِبُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَحْسِبُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَحْسِبٌ وَالْآلَةُ مِنْهُ مِحْسَبٌ وَمِحْسَبَةٌ وَمِحْسَابٌ وَتَنْتِیْهُمَا مَحْسِبَانِ وَمَحْسَبَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَحَاسِبٌ وَمَحَاسِبٌ أَفْعَلَ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَحْسَبُ وَالْمُؤَنَّثُ مِنْهُ حُسْبَى وَتَنْتِیْهُمَا أَحْسَبَانِ وَحُسْبِيَّانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَحْسَبُونَ وَأَحَاسِبُ وَحُسَبُ وَحُسْبِيَّاتٌ.

بدانکه صحیح ازین باب جز حَسِبَ یَحْسِبُ وَنِعَمَ یَنْعَمُ دیگر نیامده است. النعم والنعمة .....

= ککرم نصف ولطافة صغر ودق. دور "صحاح" گفته: لطف الشيء، النصف ينصف صافة صغر فهو لطيف دور "شمس العلوم" آورده: النصف والنصفاء مصدر النضيف وهو الصغير. دور "صراح" نوشته است: لطفت ربه وخرود شدن چیزے. دور "تاج" نگاشته: اللطافة خرو شدن. (من توريق الشعب)

باب اول: این باب اصل ابواب شذ است و سوم سه باب فروغ و دو باب دیگر که می آید نه از اصول است و نه از فروغ، بکه از ابواب مستقله، چنانکه معلوم خواهد شود. الحسب والحسان بمعنی پنداشتن، در کتب معتبره لغت یافته نمی شود آری، حسان. بکسر حا، محب بکسر سین و فتح آں بمعنی پنداشتن است. دور "صراح" ست. محسة بکسر سین و فتح آں و حسان بکسر پنداشتن، دور "قاموس" گفت. حسه کذا، محسة ومحسة وحسانا بالكسر ضه. دور "تاج" نیز بمنجین است (توريق الشعب)

صحیح صحیح آں باشد که حرفی از حروف اصلی و حرف علت و همزه و تضعیف نباشد یعنی دو حرف ازین جنس نباشد.

النعم والنعمة. [بافتح تاج و نعمت زیستن، و بالکسر حاصل بالمصدر. (منتخب اللغات)] بدانکه در "تاج المصاوير" نعمة بمعنی خوش عیش شدن از مصادر باب سماع آورده و معنی دیگر نقل کرده، و ازین معلوم می شود که در نعمت بمعنی خوش عیش شدن نزد او لغت دیگر نباشد، اگر می بود بیان می نمود، دور نعموت بمعنی نرم و نازک شدن چهار لغت است می گوید، از آن جمله فعل بفعل، بکسر فیهما لغت شاذ است، دور "صراح" نعه یعه بالكسر فیهما از نعموت می گوید پس نظر بظاهر چنان معلوم می شود که نعه یعه بالكسر فیهما. نعموت است نعمت نیست، پس ذکر کردن مصنف نعمت را در مصادر مکسور العین فیهما درست نباشد. =

خوش عیش شدن.

باب دوم: بر وزن فَعَلَ يَفْعُلُ بكسر العين في الماضي وضمها في الغابر. بدانکه صحیح ازین باب جز فَضِّلَ يَفْضُلُ دیگر نیامده است، و بعضی حضر یحضر و نعم ینعم را نیز ازین باب گویند چون: الفضل افتروں شدن و غلبه کردن.

تصریفه:

فَضِّلَ يَفْضُلُ فَضْلًا فَهُوَ فَاضِلٌ وَفُضِّلَ يَفْضُلُ فَضْلًا فَهُوَ مَفْضُولٌ الْأَمْرُ مِنْهُ أَفْضَلُ وَالنَهْيُ عَنْهُ لَا تَفْضُلُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَفْضَلٌ وَالْآلَةُ مِنْهُ مَفْضَلٌ وَمِفْضَلَةٌ وَمِفْضَالٌ وَتَنْتِيهُمَا مَفْضَلَانِ وَمِفْضَلَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَفَاضِلٌ وَمَفَاضِيلُ أَفْعَلُ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَفْضَلُ وَالْمَوْثُ مِنْهُ فُضْلِي وَتَنْتِيهُمَا أَفْضَلَانِ وَفُضِّلَ يَنْ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَفْضُلُونَ وَأَفَاضِلُ وَفُضْلٌ وَفُضْلِيَّاتٌ.

الحضور: حاضر شدن.

= سوال: در نون نعمت کدام حرکت است؟ جواب: فتحه است؛ زیرا که نون چنانکه در "تاج" و "صراح" معلوم می شود که بمعنی چشم روشن کردن است نه بمعنی خوش شدن، و نعمة بکسر نون اسم مصدر است مصدر نیست. و در "صراح" گوید: نعمة بالكسر دست و دسترس، و نیکی و ناز و مال و منت، و آنچه کرده شود کفوئی شود کفوئی در حق کسی. (توريق الشعب) **بکسر العين** ابل صرف و ابل لغت متفق اند که این باب از تداخل است یعنی ماضی این از سمع یسمع، و مضارع او از بصر بصر، پس هر دو را یکجا استعمال نموده اند، و فی الحقیقت باب جداگانه نیست. (عسکری)

ازین باب: ازین باب گویند این قول اشارت است باین که حضر یحضر بمعنی حاضر آمدن نزد جمهور، و نعمة بمعنی از نعمت نه از نعمت، چنانکه سابق گذشت از ابواب دیگر است چنانکه معلوم شده، و ازین باب نزد بعضی، و آن شاذ خواهد از تداخل لغات است اما حضر پس در "قاموس" از بصر و سمع نوشته، و در "صحاح" گفته: که از بصر است، و از سمع فراء حکایت کرده، و اما نعمة بمعنی از نعمت بمعنی نرم و نازک شدن، پس در "قاموس" از چهار باب نوشته سمع بصر صرف کرم است، و از حسب شاذ است، و از فضل مرکب از دو باب، و در "صحاح" بجائے مرکب از دو باب شاذ نوشته. (من توريق الشعب بتعبیر)

باب سوم: بر وزن فَعْلَ یَفْعَلُ بضم العین فی الماضي وفتحها فی الغابر. بدانکہ ہر ماضی کہ مضموم العین بود مستقبل او نیز مضموم العین آید، مگر در صرف واحد از ^{ای فتح العین} معتل عین واوی، مانند کُذَّت و تکاد چوں: الکود والکیدودہ خواستن و نزدیک شدن.

تصریفہ:

كَادَ يَكَادُ كَوْدًا وَكَيْدُودَةً فَهُوَ كَائِدٌ وَكَيْدَ يَكَادُ كَوْدًا وَكَيْدُودَةً فَهُوَ مَكْوُودٌ الْأَمْرُ مِنْهُ كَدٌّ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَكْدُ الظَّرْفُ مِنْهُ مَكَادٌ وَالْآلَةُ مِنْهُ مَكْوُودٌ وَمَكْوَدَةٌ وَمِكْوَادٌ وَتَشْنِيتُهُمَا مَكَادَانِ وَمِكْوَدَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا مَكَاوِدُ وَمَكَاوِيدُ أَفْعَلَ التَّفْضِيلُ مِنْهُ أَكْوُودٌ وَالْمَوْنُثُ مِنْهُ كُوْدَى وَتَشْنِيتُهُمَا أَكْوَدَانِ وَكُوْدِيَانِ وَالْجَمْعُ مِنْهُمَا أَكْوُدُونَ وَأَكَاوِدُ وَكُوْدُ وَكُوْدِيَاتٌ.

باب سوم: ہر گاہ فارغ شد مصنف سے از گردان صحیح در ضمن ابواب سابقہ خواست کہ بیان کند گردان غیر صحیح را در باقی، پس بیان کردہ از مادہ معتل عین واوی کہ حیر الأمور اوسطہا در ضمن دو ابواب از ابواب ثلاثی مجرد، یعنی در باب سوم ثلاثی مجرد شاذ از برائے آنکہ اگر در اول ذکر کردے مبتدی را بجهت عدم انوست ازین فن در فہم دشواری افتد، پس گفت: باب سوم الخ.

فعل یفعل: از ابواب ثلاثی مجرد شاذ بابے ست کہ ماضی وے مضموم العین و مضارع آں مفتوح العین باشد.

مستقبل او نیز: یعنی ضم عین مضارع فعل بالضم قیاس ست نمی شکند، مگر در کُذَّت تکاد بضم کاف، و مشہور کُذَّت تکاد بکسر کاف از سمع چنانکہ می آید. (منہ) کُذَّت: بدانکہ در کُذَّت دو لغت ست: کسر کاف و ضم آں، و بہر تقدیر واوی ست یایائی و تحقیق آنکہ نزد بسیرے از اہل علم واوی است از سمع بکسر کاف چنانکہ مشہور ست، و ہمیں حق و اصل لغتے ست، و بضم کاف نزد بعضے از تداخل لغت ست و نزد بعضے شذوذ باب، و نزد ہیئت و تابعانش کہ صاحب "فصول الکبریٰ" و غیرہ باشند تداخل است نہ شذوذ.

کاد: در اصل کَوْد بضم واو بود، و او متحرک ما قبلش مفتوح و او را بالف بدل کردند کاد شد.

یکاد: در اصل یَكُوْدُ لفتح واو بود، و او مفتوح ما قبلش حرف صحیح ساکن فتح را نقل کردہ بما قبل داوند، و او در اصل متحرک بود اکنون ما قبل او مفتوح گردید و او را بالف بدل کردند، یکاد شد، و ہمچنین در یکاد مجہول، و مکاد اسم ظرف. **کیدودہ:** در اصل کَيْدُودَةُ بود، و او و یا بہم آمدند اول ایشان ساکن بود و بدل از چیزے نبود، و محمول بر جمع تکیس نمود، و از التباس ایمن بود، و او را بیا بدل کردند یا در یا در یا داغام کردند، و یکت یا را برائے تخفیف حذف ساختند کَيْدُودَةُ شد. **کائد:** در اصل کاود بود و نزدیکت =

بدانکہ کُذَّت در اصل کُوذَّت بود، ضمہ بر واو دشوار داشتہ، نقل کردہ بما قبل دادند، بعد از ازلہ حرکت ما قبل واو از جہت اجتماع ساکنین افتاد، بعدہ وال را بتبادل کردند و تا را در تا او غام کردند، کُذَّت شد، و تکاد در اصل تَکُوذُ بود، حرکت واو نقل کردہ بما قبل دادند، پس از جہت فتح ما قبل واو الف گشت تکاد ایں لغت را بعضی از سمع یسمع نیز گویند.

اما منشعب ثلاثی کہ در حروف زائد نیز باشد، بر دو گونه ست: یکے آنکہ ملحق بر باعی باشد، دوم آنکہ ملحق بر باعی نباشد، اما آنکہ ملحق بر باعی نباشد نیز بر دو گونه است: یکے آنکہ در و الف وصل در آید، دیگر آنکہ در و الف وصل در نیاید، اما آنکہ در و الف وصل در آید آں را نہ باب ست: .....

= حرف افتاد بعد الف زائدہ واو را ہمزہ بدل کردند کنند شد **کبد** در اصل کُود بود، سہ بر واو دشوار، نقل کردہ بما قبل دادند، بعد از حذف حرکت ما قبل واو ساکن ما قبلش مکورہ واو را بیدل کردند کنند شد. **مکود** در اصل مکود بود ضمہ بر واو دشوار، اشتہ نقل کردہ بما قبل دادند و واو ساکن بہم آمدند یکے را حذف نمودند مکود شد. **کد** ماخوذ از مکود پیش از تعیل مضارع بعد حذف طامت مضارع ف را ساکن یافتند و بین را مفتوح ہمزہ وصل مکورہ در اول او آوردند و آخر را موقوف ساختند کود شد و او بقاعدہ کد بالف بدل گردید و الف باجتماع دو ساکن افتاد کد شد، و یا از تکد بعد تعیل مضارع تا را آفکندند، و آخر را موقوف نمودند، الف باجتماع ساکنین افتاد، و ہمچنین در لا نکند نہی **مکواد**. ہم چند کہ قاعدہ بکد یافتہ می شود مگر چون واو طاقی ساکن تحقیقی است، و آں مانع تعیل ست، لہذا تبدیل نہ شد، و در مکود و مکودہ طاقی ساکن تقدیر ست چہ مقصود مکود نزد سبویہ، و ایں ہم مانع تعیل ست. **مکدان** اصلش مکودن و او بقاعدہ بکد بالف بدل شد

منشعب ثلاثی. کہ بسکون با صفت مقدم ثلاثی است. و صفت مقدم بر موصوف در فارسی بسکون آخر باشد، و ہمکن کہ بکسر "ہاء" باشد مضاف بہ ثلاثی از قبیل اضافت صفت بموصوف. (تورق) **الف وصل** الف ہائیکہ در اول کلمات در آید دو قسم بود، اصلی کہ در جمیع متصرفات مقابل "ف". "افتد چون الف امر واخذ زائد کہ در جمیع متصرفات مقابل فایہ نیفتد، و آں یا وصلی باشد کہ ما قبل آں بما بعد در تلفظ متصل شد، چنانچہ الف حب و انظر مثلاً، و یا قطعی باشد مثل الف کسر، و ایں اشہ در اسماء نیز باشد بکہ الف اصلی، و حرف نیز بود. سوال الف کہ در اول کلمہ باشد متحرک بود و الف ساکن بود نہ متحرک و متحرک ہمزہ بود نہ الف، پس الف متحرک چہ معنی باشد؟ جواب: ہمزہ را نیز الف گویند سوال سبب وصل ما بعد بما قبل در الف و انقطع ما بعد از ما قبل در الف قطعی وصلی چیست؟ جواب استعمال عرب است، و قیاس را در آں مدخل نیست. (تورق)

باب اول: بروزن اِفْتَعَالِ چوں اِجْتَنَابُ پرہیز کردن.

تصریفہ:

اِجْتَنَبَ يَجْتَنِبُ اِجْتَنَابًا فَهُوَ مُجْتَنِبٌ وَاجْتُنِبَ يُجْتَنَبُ اِجْتَنَابًا فَهُوَ مُجْتَنِبُ الْأَمْرِ مِنْهُ اِجْتَنِبْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَجْتَنِبْ.

الافتباس: پارہ نور چیدن، الاقتناص: صید کردن، الالتماس: جستن، الاعتزال: یکسو شدن، الاحتمال: برواشتن، الاختطاب: ربودن.

باب دوم: الاستفعال چوں الاستنصار: طلب یاری کردن.

تصریفہ:

اسْتَنْصَرَ يَسْتَنْصِرُ اسْتِنْصَارًا فَهُوَ مُسْتَنْصِرٌ وَاسْتُنْصِرَ يُسْتَنْصَرُ اسْتِنْصَارًا فَهُوَ مُسْتَنْصَرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اسْتَنْصِرْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَسْتَنْصِرْ.

افعال دریں باب دو حرف زیادہ است الف قبل "فأ" و"تأ" میان "فأ" و"تأ" مزید ہر باب باعتبار معنی آن باب باشد. **الاحتساب** از "تأج المصار" و"صراح" و"قاموس" معنی اجتناب یکسو شدن، و کرانہ گرفتن و دور شدن معلوم می شود، ولیکن چوں پرہیز کردن باہر سے معنی مذکور بتلازم یکدیگر است مصنف پرہیز کردن ترجمہ اجتناب نموده، و از بجا است کہ ترجمہ آیت کریمہ: ﴿وَحَسْبُ الْغَنِيِّ﴾ (صح ۳۰) احتراز کنید از پیدای فرمودہ اند، و معنی احتراز در فتنہ پرہیز کردن داشتہ، لیکن اگر مصنف ترجمہ یکسو شدن فرمودے بسبب اشارت بماخذ کہ جانب باشد مناسب نمودی. **أُحْبِبَ** ماضی مجهول ہمزہ و تا مضموم شوند: زیرا کہ ضمہ فاء ممکن نیست، ورنہ ہمزہ بیکار شود، و ضمہ ہمزہ فقط کہ در معرض زوال ست کافی نیست، ہذا تا را نیز مضموم کردند، و همچنین وراستنصر مجهول.

الافتباس از کتب معتبرہ لغت مثل "تأج" و"قاموس" و"صراح" معنی اقتباس فرا گرفتن علم و آتش، و فائدہ گرفتن مستفاد می شود، مگر بعضی از تراجم قرآن مجید کہ در آن ترجمہ آیت کریمہ: ﴿فَسَلِّسْ لَهُ الْبُيُوتَ﴾ (حبیب ۱۳) ماروشتی گیریم از نور شامودہ اند بماخذ مصنف **يَسْتَنْصِرُ** معلوم می شود. **الاحتمال** چنانکہ از "فتح اللغات" معلوم می شود. **الاستفعال** دریں باب سے حرف زائد ست "الف" "سین" "تأ" قبل "فأ"، و مادہ شناخت حروف زائد ہماں ماضی ست، چنانکہ سابق معلوم شد.

الاستغفار: آمرزش خواستن، الاستفسار: پرسیدن، الاستنفار: رمیدن ورمانیدن، الاستخلاف: کسی را بجائے خویش یا بجائے دیگر نشانیدن، الاستمتاع: بر خورداری گرفتن بکے یا بچیزے۔

بدانکہ ہر دو باب لازم و متعدی آمدہ اند۔

باب سوم: بروزن انفعال چوں الانفطار: شگافتہ شدن۔ بدانکہ ہر فعلیکہ بریں وزن آید لازم باشد۔
تصریفہ:

انْفَطَرَ يَنْفَطِرُ انْفِطَارًا فَهُوَ مُنْفَطِرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ انْفِطَرُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَنْفَطِرُ

الانصراف: باز گشتن، الانقلاب: برگشتہ شدن، الانخفاف: سبک شدن، الانشعاب: شاخ در شاخ شدن۔

باب چہارم: بروزن افعال۔ بدانکہ ایں باب نیز لازم ست چوں الاحمرار: سرخ شدن۔

رمیدن ورمانیدن: اول لازم و ثانی متعدی، و آن در بعضی از نسخ بجائے واول لفظیہ واقع است بجائے خود نیست چراکہ یا برائے اقدوت کے از دو امر مبہم آید ورمیدن ورمانیدن ہر دو معنی استغفار است نہ یکے ازال، و آنچه بعضی توجیہ نمودہ اند بایں کہ لفظیکہ دو معنی دارد در استعمال بجزیکے مراد نباشد غیر وجیہ است زیرا کہ مقصود بیان معنی لغت ست نہ ارادہ یک معنی از لغت۔ (تورق الشعب)
نشانیدن: و در بعضی نسخ بجائے "نشانیدن" ایستائیدن واقع ست، حاصل ہر دو یکے است، در "تاج" گفتہ: الاستخلاف ایستادن خواستن بجائے کے و خلاصہ "صحاح" آنکہ استخلاف دو معنی دارد: یکے آب کشیدن دوم خلیفہ کردن و ظاہر آں ست کہ مراد خلیفہ کردن بجائے خود باشد، لہذا در "صراح" گوید استخلاف خلیفہ کردن کے را بجائے خود، در "قاموس" ست: حلف فلاما جمعہ حبیبہ کا استخلاف، و در بعضی نسخ خلیفہ بدون اضافت، و در بعضی باضافت بر تقدیر اول عموم مراد ست، چنانکہ مفاد "تاج" و "صحاح" ست و ہمیں مختار ست، و بر تقدیر ثانی خصوص۔ (تورق الشعب)

بچیزے: ایں عبارت بعینہ در "تاج" است۔ **الفعال:** بزیادت الف و نون پیش از فاء۔ **انفطر:** ماضی مجہول ایں باب وقت تعدیہ بیاء بضم ہمزہ و فاء باشد: زیرا کہ ضمہ ہمزہ در معرض زوال است، لہذا ضمہ بر فاء نیز کہ ممکن بود افزو دند، و ما قبل حرف اخیر را کسرہ دادند۔ **الفعال:** بزیادت الف پیش از فاء تکرار لام۔ (من قوی)

تصریفہ:

إِخْمَرٌ يَخْمَرُ إِخْمَرًا فَهُوَ مُخْمَرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِخْمَرٌ إِخْمَرٌ إِخْمَرٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَخْمَرُ
لَا تَخْمَرُ لَا تَخْمَرُ.

الاخضرار: سبز شدن، الاصفار: زرد شدن، الاغبرار: گرد آلوده شدن، الابلقاق: ابلق شدن اسپ.

باب پنجم: بروزن افعیال، چون الادھیما: سخت سیاه شدن.

تصریفہ:

إِذْهَامٌ يَذْهَمُ إِذْهِيمًا فَهُوَ مُذْهَمٌ الْأَمْرُ مِنْهُ إِذْهَامٌ إِذْهَامٌ إِذْهَامٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَذْهَمُ
لَا تَذْهَمُ لَا تَذْهَمُ.

احمر یحمر در اصل احمر یحمر محمر آخرین بحسب رائے اول بودند دو حروف از یک جنس بهم آمدند، واول ایشان ساکن وثنائی متحرک بحرکت واجب، اول را ساکن کرده در دوم اوغام نمودند احمر یحمر محمر شد. **الانفاق** ابلق شدن اسپ وآن سپیدی باشد بارنگ دیگر. سوال: در "صح" و "صراح" و "قاموس" ترجمه اش لفظ اسپ اعتبار نموده، در "تاج" ترک نمود، وجه توفیق چیست؟ جواب: عدم اعتبار قید اسپ در "تاج" بنظر ماخذ اللفاق است که بقی بقیحتین و بقی بضم سیاهی و سفیدی، و در آنجی خصوصیت اسپ نیست و اعتبار قید مذکور در دیگر کتب بملاحظه آنکه استعمال بقی و اللفاق اکثر در اسپ باشد اگرچه باصل وضع لغت معتبر نیست، پس اعتبار و عدم اعتبار قید مذکور بهر دو وجه مسطور درست باشد. (من توریق الشعب)

الادھیما سخت سیاه شدن، و در کتب معتبره لغت لفظ سخت نوشته، شاید مصنف بنظر خاصیت این باب که مبالغه است لفظ سخت اعتبار نمود. سوال: بریں تقریر بایستی که در تمامی لغات، باب گذشته واین، باب و دو، باب آینده اشعارت بمعنی مبالغه میگرد، که دریں هر چهار باب نزد صرفین معنی مبالغه مقرر است؟ جواب: از کتب معتبره لغت در بعض کلمات باب افعیال و افعیال معنی مبالغه معلوم می شود، و در اکثری نه آری لزوم در سائر کلمات لازم، و در باب افعیال شاید به نسبت هر دو باب مذکور و معنی مبالغه بیشتر باشد، ولیکن فی حد ذاته بیشتر نیست و از رضی مستقامی شود که در افعوال معنی مبالغه نه باشد؛ زیرا که معنی اغلوط علا گفته و معنی اجنود أسرع، و ظاهر است که در علو و اسراع مبالغه نیست. (توریق مختصر)

اذھام بزیادت سه حرف یک از آنها الف قبل فاء، ویک الف میان عین، ولام و تکرار لام. (منه قنوجی)

الاسمیرار: گندم گون شدن، الاکمیات: کمیت شدن اسپ، الاشهیاب: سفید شدن اسپ، الاصحیرار: خشک شدن نبات، الاسحیرار: ہمارا شدن. بدانکہ ایں باب لازم ست.

باب ششم: بروزن افعیال، چوں الإخشیان: سخت درشت شدن.

تصریفہ:

إِخْشَوْشَنْ يَخْشَوْشِنْ إِخْشِيْشَانًا فَهُوَ مُخْشَوْشِنْ الْأَمْرِ مِنْهُ إِخْشَوْشِنْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَخْشَوْشِنْ.

الإخْرِیْزاقُ: دریدہ شدن جامہ، الإحْلِیْلَاقُ: کہنہ شدن جامہ، الإمْلِیْلَاحُ: شور شدن آب، الإحْدِیْدَابُ: کوز پشت شدن. بدانکہ ایں باب ہم لازم ست، و در قرآن شریف نیامدہ است.

باب ہفتم: بروزن افعیوال، چوں الإجلوآذ: شتافتن شتر.

تصریفہ:

إِجْلَوْدَ يَجْلَوْدُ إِجْلَوَادًا فَهُوَ مُجْلَوْدُ الْأَمْرِ مِنْهُ إِجْلَوْدُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَجْلَوْدُ

الإخْرِوَاطُ: چوب تراشیدن، الإغْلَوَاطُ: قلادہ در گردن شتر بستن، یقال: .....

کیت: آنچہ رنگ سرخ سیاہ آمیز دارد، کذا فی "القاموس"، و در "صراح" اسپ سرخ بال سیہ ؤم. **الاحشیستان:** اصلش حشو شان بود، و او بکسرہ ما قبل یاء شد، احشیستان گشت **احشوش**، بزیدات سہ حرف الف قبل "فاء"، و و او میان "عین" و "لام" و تکرار عین. **اخلود**، بزیدات سہ حرف الف قبل فاء، و و او مشدو میان عین و لام. (من قنوجی)

الاخرواط: در کتب معتبرہ لغت بمعنی دراز کشیدن راہ، و دام منقبہ گردیدہ بند شدن بر پائے شکار، و تیز گذشتن نوشتہ، نہ چوب تراشیدن کہ معنی خراط است مجرد او ست، شاید مصنف بتخیل موافقت مجرد کہ از خاصیت اکثر ابوابست معنی "چوب تراشیدن" گفتہ. **الاعلواط:** قلادہ بکسر گردن بند، در تمامی نسخ منشعب معنی اعلواط قلادہ در گردن شتر بستن مرقوم ست، و ایں معنی در کتب معتبرہ لغت یافتہ نمی شود، و در "صراح" گوید یقال: اعلوط العیر اعواضا إذا تعق بعقه وعلاه، واعنوصی فلان برمی، یعنی اعواط دو معنی دارد: یکے گردن شتر گرفتہ بر پشت او سوار شدن. و دوم بر چسپیدن، و در "صراح" ہمیں ترجمہ اعواط نمودہ. (از توریق مختصرا) **یقال:** ایں محاورہ است یعنی یقال: اعلوط العیر إبح ہر گاہ بیاویزد و بگردنش گردن بند.

إِعْلَوْطَ الْبَعِيرَ إِذَا تَعَلَّقَ بِعُنُقِهِ قَلَادَةً. بدانکہ ایں باب ہم لازم است و در قرآن شریف نیامده.

باب ہشتم: بر وزن افاعل، چوں الاثاقل: گراں بار شدن و خود را گراں بار ساختن.

تصریفہ:

إِثَاقَلَ يَثَاقِلُ إِثَاقَلًا فَهُوَ مُثَاقِلٌ الْأَمْرَ مِنْهُ إِثَاقَلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَثَاقِلُ

الاذَارُكُ: در رسیدن و در رسانیدن، الاِسَاقُطُ: میوه از درخت افگندن، الاِشَابَةُ: ہمشکل شدن، الاِصَالُحُ: بایک دیگر آشتی کردن.

باب نہم: بر وزن افعل، چوں الاِطْهَرُ: پاک شدن.

تصریفہ:

إِطْهَرَ يَطْهَرُ إِطْهَرًا فَهُوَ مُطْهَرٌ الْأَمْرَ مِنْهُ إِطْهَرٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَطْهَرُ

الازْمَلُ: جامہ بر سر کشیدن، الاِضْرَعُ: زاری کردن، الاِجْنَبُ: دور شدن، الاِذْكَرُ: پند پذیرفتن و یاد کردن.

بدانکہ اصل باب افاعل و افعل، تفاعل و تفاعل بوده تا را ساکن کردہ بفاء بدل کردند و فاء را در فاء

لازم است: یعنی باعتبار اکثر و تعدیہ بسیار کمتر آمدہ. **بر وزن:** زیادت سے حرف یک الف قبل "فاء" و یک میان "فاء" و "عین" و تکرار "فاء". **الاِسَاقُطُ:** در کتب معتبرہ لغت مثل "صحاح" و "قاموس" وغیرہ. (من قنوجی) **بَطْهَرُ:** در مضارع معروف مزید ثلاثی و رباعی با ہمزہ وصل کہ برائے باب باشد علامت مضارع بفتح باشد و ما قبل حرف اخیر بحسب و در آنکہ الف وصل بعد او غام برائے تعذر ابتداء بسکون آید ما قبل حرف اخیر نیز بفتح باشد چنانکہ سابق معلوم شد و در یشاقل و یطهر چنان است و تفصیل می آید. **الازْمَلُ:** جامہ بر سر کشیدن، و در "تاج" گفتہ: التزمّل خوشتن را در جامہ پیچیدن، و در "قاموس" آورده تَزْمَلُ تَلَفَفَ، و در "صراح" معنی تَلَفَفَ جامہ در خود پیچیدن نوشتہ، پس معنی مرقوم کتاب در کدای کتاب معتبر شاید بملاحظہ مصنف **کندشتہ** باشد. **اصل باب افاعل:** سوال: باب تفاعل و تفاعل را قرار دادن اصل باب افاعل و افعل بے اصل محض است؛ زیرا کہ فاء و عین و لام نزد صرفیاء برائے وزن دریں کلمات مقررست تا اصلی را از زائد ممتاز کنند، پس بودن یک کلمہ کہ در ال فاء و عین و لام باشد اصل و بودن دیگرے کہ در ال نیز ہمیں حروف باشند فرع، و ابدال تا بفاء او غام فاء در فاء معنی چیست؟ =

ادغام نمودند از جهت مجانست در مخرج، پس همزه وصل مکسور در اول او در آورند تا ابتدا بسکون لازم نیاید اَفَاعِلُ و اَفْعُلُ شد. اما آنکه در و الف وصل در نیاید آنرا پنج باب است:

باب اول: بروزن افعال چون اَلْاَکْرَامُ گرامی کردن.

تصریفه:

اَلْاَکْرَامُ يُکْرَمُ اِکْرَامًا فَهُوَ مُکْرَمٌ اَلْاَمْرُ مِنْهُ اُکْرَمُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُکْرَمُ.

الإسلام: مسلمان شدن و گردن نهادن بطاعت، الإذهاب: بردن، الإعلام: آشکارا کردن، الإكمال: تمام کردن.

بدانکه همزه امر حاضر این باب وصلی نیست، بلکه همزه قطعی است که حذف کرده شده است از ... تا علم مختلف باب نشود

= جواب: از اول مراد از قول اصل باب افعِل و افعُل آنکه اصل کلماتیکه ازین دو باب آمده کلماتی است که از باب تفاعل و تفعّل است، نه اینکه باب افاعل و افعال فرع است و باب تفاعل و تفعّل اصل تا ایا از مزبور وارد شود، و از ثانی مراد ابدال تا، بقاء در ادغام فاء، در فاء ابدال تا بنحس فاء، و ادغام جنس فاء، در جنس فاء، است.

اگرچه بزیادت یک حرف یعنی همزه قطعی قبل فاء. **وصلی نیست:** که ماقبل را بم بعد وصل ننماید، بلکه قطعی است که ماقبل را از مابعد منقطع می سازد. سوال: وجه تخصیص همزه قطعی با امر حاضر چیست زیرا که در تمامی صیغاتی این باب همزه قطعی است اگر چه در بعضی تقدیری باشد؟ جواب: در امر حاضر سایر ابواب سابق که در آن بعد حذف علامت مضارع فاء، ساکن مانده همزه وصل آمده، بنا بر آن در اینجا هم توهم می شد که در امر حاضر این باب هم همزه وصل باشد، راستی دفع این توهم تخصیص امر حاضر فرمود

سوال: امر حاضر عام است ازینکه معروف باشد یا مجهول، و همزه قطعی در معروف حاضر باشد نه مجهول، پس قید معروف ضروری چرا ترک فرمود؟ جواب: گفتگو در امری است که در آن بعد حذف علامت مضارع همزه آمده باشد، و آن حاضر معروف باشد و بس. و امر حاضر مجهول مثل امر غائب و متکلم، در حقیقت مضارع است که لام مکسور در امر جازم مثل مبرال داخل شده، پس ذکر معروف تطویل لاطول و تحصیل حاصل بود، لهذا نه فرمود. سوال: وجه تخصیص فتح همزه قطعی و سوره و ضمّه بوسیله چیست؟ جواب: فتح در حرکات خفیف است و سوره و ضمّه ثقیل، و همزه در تلفظ بنسبت وصلی بسیار آید زیرا که قطعی در درج کلام نیفتد، و وصلی ساقط شود، پس خفیف بجزای که بسیار آید، و ثقیل با آنکه کمتر آید مناسب باشد.

مضارع او یعنی تُکْرِمُ کہ در اصل تُاکْرِمُ بوده است از برای موافقت اُکْرِمُ کہ در اصل اُکْرِمُ بوده است، ہمزہ ثانی از جهت اجتماع ہمزتین افتاد اُکْرِمُ شد.

باب دوم: بروزن تفعیل چوں التصریف گردانید.

تصریفہ:

صَرَّفَ يُصَرِّفُ تَصْرِيفًا فَهُوَ مُصَرِّفٌ وَصَرَّفَ يُصَرِّفُ تَصْرِيفًا فَهُوَ مُصَرِّفُ الْأَمْرِ مِنْهُ
صَرَّفَ وَالْمُهَيَّ عَنْهُ لَا تُصَرِّفُ.

التَّكْذِيبُ وَالْكَذَابُ: کسے را دروغ زن داشتن، التَّقْدِیمُ: پیش شد و پیش کردن، التَّمْکِینُ: جائے دادن، التَّعْظِیمُ: بزرگ داشتن، التَّعْجِیلُ: شتابی کردن.

باب سوم: بروزن تفعُّل چوں التَّجَبُّلُ: پذیرفتن.

تصریفہ:

تَقَبَّلَ يَتَقَبَّلُ تَقَبُّلاً فَهُوَ مُتَقَبِّلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقَبَّلَ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقَبَّلُ.
یک

= سوال: بریں تقدیر مثل ابواب سابق کہ حرکت ہمزہ ہائے مصدر در انہما تابع حرکت ہمزہ ماضی باشد بستی کہ افعال مصدر بفتح الف بودے؟ جواب: اگر افعال بفتح الف بودے ملتبس بوزن جمع گشتی، و آن زشت است.

ہمزہ ثانی: از جهت اجتماع ہمزتین افتاد و جو با بر خلاف قیاس: زیرا کہ قاعدہ او مل در اصل عمل بود مقتضی افعال ابدال ہمزہ ثانی بواو است. **تفعیل:** سوال: سبب آوردن باب تفعیل بعد باب افعال چیست؟ جواب: شرکت ہمزہ دور اکثر خاصیتہا مثل تعدیہ و تفسیر و سلب و صیور و ت، و زیادت یک حرف و موافقت در مضارع معروف در ضم علامت مضارع و سہ ما قبل آخر. **صَرَّفَ:** بزیادت یک حرف و آن تکرار عین است.

دروغ زن: دروغ گو و دروغ زن در فارسی بیک معنی است شیخ سعدی شیرازی می فرماید، شعر:

تو کہ در بند خوشتن باشی عشق بازی دروغ زن باشی

(تورین)

التَّفَكُّهُ: میوہ خوردن، التَّلْبُثُ: درنگ کردن، التَّعَجُّلُ: شتافتن، التَّبَسُّمُ: دندان سفید کردن۔
بدانکہ در باب تَفْعُلْ وَتَفَاعُلْ وَتَفَعَّلْ ہر جا کہ دو تاء در اول کلمہ بہم آیند روان باشد کہ یک تارا حذف کنند۔

باب چہارم: بروزن مفاعلة چوں الْمُقَاتِلَةُ وَالْقِتَالُ: بایکدیگر کارزار کردن۔
تصریفہ:

قَاتِلٌ يُقَاتِلُ مُقَاتِلَةً وَقِتَالًا فَهُوَ مُقَاتِلٌ وَقِتَالًا فَهُوَ مُقَاتِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ قَاتِلٌ
وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُقَاتِلُ۔
بزیادت الف میان قات و قاتل

المُعَاقِبَةُ وَالْعِقَابُ: بایکدیگر عذاب کردن، الْمُخَادَعَةُ وَالْخِدَاعُ: فریفتن، الْمُلَازِمَةُ...

المعجل شتافتن و شتاب کردن ہر دو آمدہ، و دریں جامہ ادعائی ست چہ در "شمس العلوم" گفتہ: تعجل أي عجل، قال الله تعالى: ۵ فَمَنْ عَجَّلْ فِي شَيْءٍ مِنْهُمْ فَهُوَ عَاجِلٌ (سورہ ۲۰: ۵) و یقال: تعجل منه کذا أي أحده عاجلاً یعنی دو معنی وارو یکے شتاب کردن، و دیگر از کسے چیزے شتاب گرفتن، و ہمیں دو معنی در "تاج" نیز مذکور ست: زیرا کہ در اس می گوید: التَّعَجُّلُ: شتافتن و شتاب شدن۔ (تورین)

التَّبَسُّمُ بزیادت دو حرف، "تاء" قبل "فاء" و تکرار "میم"۔ سفید کردن۔ چنان خندیدن کہ زیادہ از سفیدی دندان ظاہر نہ شود، در اردو مسکرانا گویند۔ ہر جا کہ یعنی در مضارع و نہی معروف: زیرا کہ در مجہول اگر تائے اول حذف شود التباس بمعروف لازم آید، و اگر دو م ساقط گردد بمضارع مجہول باب تعیل و در تعیل و مقاعدة و تفاعل و فعلة و تفعیل، و ملحق بتدحرج و ملحق بتدحرج ملتبس شود، و این روانیست۔ (اصول)

یک تاء را: یک تاء را حذف کنند بخذف جائز قیاسی مطرد: زیرا کہ در آمدن دو تاء متوافق الحریکہ بہم، ہر زبان عرب ثقیل است۔ (شرح اصول) بایکدیگر عذاب کردن: باب مفاعلت اگر چہ برائے مشارکت ست، لیکن در لغات چند معنی مشارکت نیست، و معاقبہ منجملہ ہماں لغات است چوں عاقبت اللص معنی عذاب کردم و زد را، پس از یاد لفظ بایک دیگر کہ دلالت بر معنی مشارکت می نماید شاید کہ سہو ناخ باشد۔

فریفتن: بحسرتین بمعنی فریب دادن، کذا فی "الکشف" و در آیت کریمہ: ۱۱۲ خُذُوا زِينَتَكُمْ مِمَّا فِي دَارِكُمْ (سورہ ۲۴: ۱۱۲) خداوند بمعنی ظاہر کردن خلاف فی القلب است، ہاں جہت کہ منافقان کفر پناہ داشتند و ایمان آشکارا کردند۔

وَاللَّزَامُ: باہم لازم گرفتن، الْمُبَارَكَةُ: برکت گرفتن بخدائے عزوجل یا بکے یا بچیزے۔
ای پیوستہ بودن با چیز سے

باب پنجم: بروزن تفاعل چوں التَّعَابُلُ بایک دیگر و روشدن۔

تصریفہ:

تَقَابُلٌ يَتَقَابَلُ تَقَابُلًا فَهُوَ مُتَقَابِلٌ وَتُقَابِلٌ يَتَقَابَلُ تَقَابُلًا فَهُوَ مُتَقَابِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقَابُلٌ
 وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقَابُلٌ.

التَّخَافُتُ: بایک دیگر خن پنہاں گفتن، التَّعَارُفُ: بایک دیگر شناختن، التَّفَاخُرُ: بایک دیگر فخر
یعنی بازییدن کردن۔

اما رباعی نیز بر دو گونه است: یکے مجرد کہ درو حرف زائد نباشد۔ دوم: منشعب کہ درو حرف
 زائد ہم باشد۔ اما آنکہ درو حرف زائد نباشد آنرا یک باب ست، و ایں باب لازم و متعدی نیز
 آمدہ ست۔

باب اول: بروزن فعللہ چوں البُعْثَرَةُ: برانگیختن۔

لا تقابل: از بخاک تا بسبب اجتماع دو تا بموجب قاعدہ بالاساقط گردید۔ **منشعب:** در بعضے نسخ منشعب کہ لفظ منشعب بتا۔ ست
 ظاہر اسہو قلم ناخ باشد؛ چرا کہ زیادت تاہ وجہ ندارد۔ (تورینق)

یک باب ست: آں را یک باب است۔ سوال برائے رباعی مجرد وجہ بودن یک باب چیست؟ جواب: در رباعی مجرد بسبب
 کثرت حروف کہ موجب ثقل ست فحات را کہ موجب خفت ست اختیار کردند، لیکن چوں توانی اربع حرکات در کلام ایشان
 بسبب ثقل ممنوع است برائے دفع ایں محذور سکون حرف ثانی اختیار کردند، و باقی حروف را بر فتح گذاشتند بریں تقدیر برائے
 رباعی جزیک وزن نباشد مختصراً۔ (تورینق) **لازم:** و در بعضے از نسخ کہ لازمی بیائے نسبت است ظاہر اسہو قلم ناخ ست، زیرا کہ
 فعل خود لازم مے باشد نہ ایں کہ نسبت بہ لازم دارد۔ **باب اول:** چوں رباعی را سوائے یک باب بابے دیگر نیست، پس
 "اول" گفتن درست نہ باشد؛ زیرا کہ اول لا اقل ثانی را خواهد، و ہر گاہ ثانی نباشد اول ہم نہ باشد؛ زیرا چہ اولیت و ثانویت از
 مفہومات اضافہ است، پس صواب آں بود کہ بجائے قول "باب اول" بروزن فعللہ و آں فعللہ ست می فرمود۔ (تورینق)

تصریفہ:

بَعَثَرُ يُبْعَثِرُ بَعَثَرَةً فَهُوَ مُبْعَثَرٌ الْأَمْرُ مِنْهُ بَعَثَرٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُبْعَثِرُ

الدَّخْرَجَةُ: بسیار گردانیدن، الْعُسْكَرَةُ: لشکر ساختن، الْقَنْطَرَةُ: پل بستن، الزَّعْفَرَةُ: رنگ کردن بزعفران.

امار رباعی منشعب کہ در و حرف زائد باشد آں نیز بر دو گونه است: یکے آنکہ در و ہمزہ وصل نباشد، و دیگر آنکہ در و ہمزہ وصل باشد، اما آنکہ در و ہمزہ وصل نباشد نیز یک باب است، و ایں باب لازم است، و در قرآن شریف نیامده است.

باب اول: برون تفعلل چون التَّسَرُّبُ پیراہن پوشیدن.

در لغت آمده تسربل أي لبس السربال

تصریفہ:

تَسَرَّبَلٌ يَتَسَرَّبَلُ تَسَرُّبًا فَهُوَ مُتَسَرَّبِلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَسَرَّبَلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَسَرَّبَلُ

و یک تار ہم درست است

زیادت تا قبل فاء

التَّبَرُّقُ: برقع پوشیدن، التَّمَقُّهُرُ: مقہور شدن، التَّزْنُدُقُ: زندیق شدن، التَّبَخُّثُ: .....

سعر بضم علامت مضارع و کسرہ ما قبل حرف اخیر مضارع معروف. **السربل** در لغت آمده تسربل أي لبس السربال. **النرفع** برقعہ بضم باء و قاف ہر دو، و بفتح قاف نیز جامہ است کہ زن روئے خود بآں پوشد، کذا فی "شمس العلوم" و در "صراح" روئے بند زنان و ستور. (تورق)

التتمقہر و در بعضی از نسخ بجائے آل التَّعْشُمُ بتشدید میم واقع است، ایں ہر دو لغت اولاد در کتب معتبرہ لغت یافتہ نمی شود، و اگر یافتہ شدندے از طحقات ذخرج بودندے نہ از تذخرج کہ رباعی مزید است زیرا کہ در رباعی مزید فقط تا زائد باشد، و ایں جا میم در اول یکے، و اخیر دوم نیز زائد است کہ مجردش قہر و عشم است آرے اگر بجائے التَّعْشُمُ التَّعْشُمُ بمعنی بہ قہر گرفتن چیزے را، و خشم گرفتن بودے بر جا نمودے. **زندیق**: بالکسر جماعتے است از مجوس کہ باری تعالی را دو گویند و غیرہ و غیرہ. (منہ) **التسحر** بناز و انداز خرامیدن، خرامیدن خود باناز رفتن را گویند، چنانکہ در "موید الفضلاء" و "فرہنگ رشیدی" مصرح است، پس باز دیاد لفظ "ناز" حاجت نباشد، مگر آنکہ بمعنی خرامیدن را از ناز مجرد نمایند، و بمعنی مطلق رفتن گویند، و ایں تجرید فیما بین آنہا بسیار شائع و ذائع است بریں تقدیر لفظ "باناز" زائد از حاجت و بیکار نباشد. (تورق الشعب حکیم محمد عسکری قنوجی)

بناز خرامیدن. اما آنکہ درو ہمزہ وصل در آید آزاد و باب ست، و آن ہر دو باب لازم ست.

باب اول: بروزن افعللال، چون الابرنشاق: شاد شدن.

تصریفہ:

اِبْرَنْشَقَ يَبْرَنْشَقُ اِبْرَنْشَاقًا فَهُوَ مُبْرَنْشَقُ الْأَمْرِ مِنْهُ اِبْرَنْشَقٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَبْرَنْشَقُ

الإِخْرَجَامُ: جمع شدن، الإِبْلِنْدَاخُ: فراخ شدن جا نگاہ، الإِسْلِنَطَاخُ: برقفا خفتن، الإِعْرِنْكَاسُ: سیاه شدن موئے ^{و گرد آمدن} بد آنکہ ایں باب در قرآن شریف نیامده است.

باب دوم: بروزن افعللال چون الاقشعراز: موئے برتن خاستن.

تصریفہ:

اِقْشَعَرَ يَقْشَعِرُ اِقْشِعْرًا فَهُوَ مُقْشَعِرُ الْأَمْرِ مِنْهُ اِقْشَعِرٌ اِقْشَعِرٌ اِقْشَعِرٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقْشَعِرُ لَا تَقْشَعِرُ لَا تَقْشَعِرُ

الإِقْمِطْرَارُ: سخت ناخوش شدن، الإِشْفِطْرَارُ: پراگندہ شدن، .....

الابرنشاق شاد شدن، و در "قاموس" سوائے ایں معنی دو معنی دیگر نوشته شگوفہ آوردن و شگوفہ داشتن. **الاعرنکاس** بعین ورائے **مملتین** و نون ساکن، و در بعضی نسخ بجائے سیاه شدہ موئے سیاه شدہ چیزے نوشته، و ایں سہو ناخ است؛ زیرا کہ معنی **اعرنکاس** سیاه شدن چیزے نیست، بلکہ خاص ست بموئے، چنانکہ در کتب معتبرہ لغت مصرح است. (توریق الشعب)

الاقشعراز: بزیادت الف قبل فاء و تکرار لام **موئے برتن**: و معنی لرزیدن جلد ہم آمدہ است چنانکہ در "قاموس" گوید: **اقشعر** حیدہ أحدتہ قشعریرة أي رعدة انتهى. و رعدة بکسر الراءہ را گویند، و از بخاست کہ در تفسیر "مواہب علیہ" ذیل آیت کریمہ: ﴿تَقْشَعِرُ مِنْهُ خُودُ الَّذِينَ يُحْسِنُونَ رَبِّهِمْ﴾ (نور: ۷۳) یعنی مے لرزد پوست بر تنہائے آنانکہ مے ترسند از پروردگار خود ترجمہ نموده. (توریق الشعب مع زیادہ)

اقشعر: بزیادت الف قبل فاء و نون میان عین و لام اول. **ناخوش شدن**: بنا بر آنچه در "صراح" ست، و در "تاج المصاودر" و "شمس العلوم" بمعنی سخت شدن روز و بگریختن، و فراہم آمدن یکے بالائے دیگرے ترجمہ تراکم و تافتن سزوم دم را و جمع کردن سزوم نفس خود را برائے نزدیکی جستن یکے نوشته، وجہ توفیق در معنی مر قوم منشعب موافق "صراح" و معنی اول مر قوم "تاج" و "شمس العلوم" ایں کہ ظاہر اختی روز جزاء در ناخوشی نباشد، لہذا سخت شدن روز را سخت ناخوش شدن تعبیر فرمودہ است.

الْأَزْمَهْرَارُ: سرخ شدن چشم، الْإِسْمَهْرَارُ: سخت شدن خار، الْإِسْمَحْرَارُ: بلند شدن. بدانکه
 این باب در قرآن شریف آمده است، کما قال الله تعالى: **يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ** (الزمر: ۲۳).

اما ثلاثی منشعب که ملحق بر بای است نیز دو گونه است: یکے آنکه ملحق بر بای مجرد باشد، و دوم
 آنکه ملحق بر بای مجرد نباشد، اما آنکه ملحق بر بای مجرد باشد از اہفت باب است.
باب اول: بروزن فعللة بتکرار اللام چون الْجَلْبَبَةُ: چادر پوشیدن.
 تصریفه:

جَلْبَبٌ يُجَلْبِبُ جَلْبِبَةً فَهُوَ مُجَلْبِبٌ وَجَلْبِبٌ يُجَلْبِبُ جَلْبِبَةً فَهُوَ مُجَلْبِبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ
 جَلْبِبٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُجَلْبِبُ.

السَّمْلَةُ: شتافتن، وليس هذا الباب في القرآن.

باب دوم: بروزن فعللة بزيادة النون بين العين واللام چون الْقَلْنَسَةُ: کلاه پوشیدن.....

سرخ شدن چشم. یعنی از خشم: زیرا کہ در "قاموس" چار معنی نوشته: در خشیدن ستاره، سرخ شدن چشم از خشم، ترش کردن
 روئے، سخت شدن سرما. چادر پوشیدن. بمعنی لازم بنا بر آنچه در اکثر نسخ واقع است و آن درست نمی نماید بکہ متعدی است چنانکہ
 از "قاموس" معلوم می شود زیرا کہ در "قاموس" تجلب را مطاوع جلب می آرد، وی گوید: حَسَنَةُ فَتَحْتَبُ، و معنی
 "حَسَبُ": چادر پوشیدن است چنانکہ مے آید پس معنی حسنه چادر پوشانیدن باشد. **حَب** بضم علامت مضارع و کسر هاء قبل آخر
 چنانکہ مسبوق شد. (منه) **شتافتن** دریں جا بمعنی شتاب کردن ترجمه او اسرائیل است نہ بمعنی دویدن زیرا کہ شمس العلوم مے گوید:
 السَّمْلَةُ الْإِسْرَاعُ، و منه ما فاعل شلال أي سريعة، و در ترجمه "قاموس" می گوید: ينسجل دامن رز و سرعت نمود. (توريق)
 و ليس یعنی نیست این باب در قرآن مجید. **الفلسه** کلاه پوشیدن در تمام نسخ موجوده منشعب لفظ "پوشیدن" کہ مطاوع
 پوشانیدن است واقع شده، و این معنی خلاف کتب معتبره لغت است، پس معنی کہ مصنف نوشته معلوم نیست کہ از کجا آورده،
 همچنین در معنی جورة و سرورة و جعبة پاستابہ پوشیدن و ازار پوشیدن و پیراهن بے آستین پوشیدن کہ معانی لازم باشد مے
 نویسد، چنانکہ مے آید، لیکن در کتب معتبره لغت متعدی یافته می شود.

تصریفہ:

قَلَنْسَ يُقَلَنْسُ قَلَنْسَةً فَهُوَ مُقَلَنْسٌ وَقَلَنْسَ يُقَلَنْسُ قَلَنْسَةً فَهُوَ مُقَلَنْسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ قَلَنْسٌ
والنهي عنه لَا تُقَلَنْسُ.

ولیس فی القرآن.

باب سوم: بروزن فَوَعْلَةً بزيادة الواو بين الفاء والعين چون الْجَوْرَبَةُ: پاستاب پوشیدن.

تصریفہ:

جَوْرَبٌ يُجَوْرَبُ جَوْرَبَةً فَهُوَ مُجَوْرَبٌ وَجَوْرَبٌ يُجَوْرَبُ جَوْرَبَةً فَهُوَ مُجَوْرَبٌ
الْأَمْرُ مِنْهُ جَوْرَبٌ وَالنهي عنه لَا تُجَوْرَبُ.

الْحَوْقَلَةُ: سخت پیر شدن، و لیس فی القرآن.

باب چہارم: بروزن فَعَوْلَةً بزيادة الواو بين العين واللام چون السَّرْوَلَةُ: ازار پوشیدن.

تصریفہ:

سَرَوَلٌ يُسَرَوَلُ سَرْوَلَةً فَهُوَ مُسَرَوَلٌ وَسَرَوَلٌ يُسَرَوَلُ سَرْوَلَةً فَهُوَ مُسَرَوَلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ
سَرَوَلٌ وَالنهي عنه لَا تُسَرَوَلُ.

ولیس: یعنی نیست این باب در قرآن مجید. **الحوربة** در "تاج" گفتہ: الحوربة جورب پوشانیدن. **احوقلة** سخت پیر شدن، و در "تاج" گفتہ: الحوقلة والجیق: سخت پیر شدن و عاجز شدن از جماع ظاہر او و معنی باشد مر حوقلہ را کہ یکے ازال مصنف...
نوشته، و تمامی معانی لغت نوشتن ضرور نیست و تکمیل کہ مجموع کتب معنی باشد یعنی عاجز شدن از جماع بسبب پیری، چنان کہ این معنی از عبارت "صحاح" و "شمس العلوم" بفہم ظاہر تر باشد. **ونس** و نیست این باب در قرآن مجید **السرولة** ازار پوشیدن، و فی "التاج" ازار پوشانیدن، قال فی "شمس العلوم": سرولته أي ألبسته السراويل، و السراويل أعجمية و الجمع السراويلات، یعنی لفظ "سراويل" عربی الاصل نیست عجمی ست، و جمع او سراويلات است، و در "صراح" گفتہ: سراويل ازار مذکر و مؤنث ہر دو آمدہ، واحد سراويلات است، یقال: سرولته فتسروول. یعنی ازار پوشانیدم اورا پس ازار پوشید. (توزیع الشعب)

الْجَهْوَرَةُ آواز بلند کردن، وليس في القرآن.

باب پنجم: بروزن فعیلۃ زیادۃ الیاء بین الفاء والعین چون الْخِیْلَةُ: پیرا من بے آستین پوشیدن.
تصریفہ:

خِیْلٌ یُخِیْلُ خِیْلَةً فَهُوَ مُخِیْلٌ وَخُوْعِلَ یُخِیْعِلُ خِیْعَلَةً فَهُوَ مُخِیْعِلُ الْأَمْرِ مِنْهُ
خِیْعِلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُخِیْعِلُ.

الْهِیْمَنَةُ: گواہ شدن. يقال: إن الهاء فيه مبدلة من اضمزة. الصَّيْطَرَةُ: برگماشته شدن،
وجاء في القرآن كما قال الله تعالى: **سَبَّ عَنِيبٍ مُّصْیْطِرٌ** (عاشیہ: ۲۲). بدانکہ
خُوْعِلَ وراصل خِیْعِلَ بود، از جهت ضمہ ما قبل یاء واوگشت، خُوْعِلَ شد.
باب ششم: بروزن فعیلۃ زیادۃ الیاء بین العین واللام، چون الشَّرِیْفَةُ: افزونی بر گہائے
کشت بریدن.

تصریفہ:

شَرِیْفٌ یُشَرِّیْفُ شَرِیْفَةً فَهُوَ مُشَرِّیْفٌ وَشَرِیْفٌ یُسَرِّیْفُ شَرِیْفَةً فَهُوَ مُسَرِّیْفٌ
الْأَمْرُ مِنْهُ شَرِیْفٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُشَرِّیْفُ.

ولیس: ونیست این باب در قرآن مجید. **اخیعله:** پیرا من بے آستین پوشانیدن. و در "تاج" گفتہ: پیرا من بے آستین
پوشانیدن. و در "صراح" گفتہ: خِیْلٌ پیرا من بے آستین حیصۃ پوشانیدن آں، ازین ہمہ معلوم شد کہ بجائے پوشیدن پوشانیدن
باید. **بقال:** گفتہ می شود بدرستید بآء در "ہیصہ" بدل ہمزہ آمدہ است در "شمس العلوم" مے گوید کہ قتل این قول محمد بن
یزید است، چون این قول پسندیدہ مصنف نیست، لہذا از لفظ یقال صیغہ مجہول کہ برائے ترمیش مے آید اشارت بضعف آن مے
فرمایہ نزدش این بآء اصلی است. (ت) **مصطرۃ:** بصاد مملتہ موافق اکثر نسخ، و در بعضی بسین است، و معنی ہر دو یکے است.
وحا: یعنی در قرآن مجید آمدہ است چنانکہ فرمود خدائے تعالیٰ: نیستی برایشاں گماشتہ شدہ. **خصیطر:** بصاد و سین ہر دو آواز
گویند کہ برگماشتہ باشند اور اگر کسے تا مطلع و متعدد احوال او باشد، و اعمال و افعال او را نگاشتہ باشد ماخوذ است از سطر بمعنی نوشتن.

الْجَزَيْلَةُ زُراندودن، وليس في القرآن.

باب ہفتم: بر وزن فَعْلَاةً بزيادة الألف المبدلة من الياء بعد اللام چوں: الْقَلْسَاةُ کلاه پوشیدن اصله قَلْسِيَّةٌ فانقلبت الياء ألفا لتحركها وانفتاح ما قبلها.
تصریفه:

قَلْسِي يُقَلْسِي قَلْسَاةً فَهُوَ مُقَلْسِي الْأَمْرُ مِنْهُ قَلْسٍ
وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تُقَلْسِ.

الْجَعْبَةُ: اُگندن، وليس في القرآن. يُقَلْسِي در اصل يُقَلْسِي بود ضمّه، بر یاء دشوار داشته ساکن کردند يُقَلْسِي شد، مُقَلْسٍ در اصل مُقَلْسِي بود، ضمّه بر یاء دشوار داشته ساکن کردند، اتقائے ساکنین شد میان یاء و تنوین، یا افتاد مُقَلْسٍ شد، وَقَلْسِي بر اصل خود ست، يُقَلْسِي در اصل يُقَلْسِي بود یاء متحرک ما قبلش مفتوح یاء الف گشت يُقَلْسِي شد، مُقَلْسِي در اصل مُقَلْسِي بود یاء را از جهت فتحه ما قبل بالف بدل کردند، اتقائے ساکنین شد میان الف و تنوین، الف افتاد مُقَلْسِي شد، قَلْسٍ در اصل قَلْسِي بود، یاء بعلامت جزمی افتاد قَلْسٍ شد، لَا تُقَلْسِ در اصل لَا تُقَلْسِي بوده است، اینجا نیز یاء بعلامت جزمی افتاد لَا تُقَلْسِ شد.

الْجَزَيْلَةُ: در کتب معتبره لغت بحکم ورائے مملکت یافت می شود بمعنی بردن و برداشتن، در "قاموس" گوید: حریل التراب سفاه بیده یعنی برد یا گل برداشت بدست خود، نه بزائے معجم یعنی زراندودن چنانکه در کتاب است شاید بزائے معجم بمعنی زراندودن در نظر مصنف گذشته باشد. **وليس في القرآن**: و نیست این باب در قرآن شریف. (مولوی محمد عسکری)
کلاه پوشیدن: دریں جاہم بجائے پوشیدن پوشانیدن باید، و وجہش مکرر گذشت.

فانقلبت یعنی بسبب متحرک بودنش و فتحه ما قبل خود بالف بدل گردید. (قنوجی) **وليس في القرآن**: و نیست این باب در قرآن مجید. **یاء الف گشت:** اورا بالف بدل کردند. (مولوی حکیم سید محمد عسکری قنوجی عم فیض)

اما آنکه ملحق بر بای منشعب باشد آن نیز بر دو گونه است: یک آنکه ملحق به تَدَحْرَج باشد، دوم آنکه ملحق به اَحْرَجَه باشد، اما آنکه ملحق به تَدَحْرَج باشد آنرا هشت باب است.

باب اول: بروزن تَفَعَّلُ بزيادة التاء قبل الفاء و تکرار اللام، چوں التَّحَبُّبُ: چادر پوشیدن.
تصریفه:

تَحَبَّبَ يَتَحَبَّبُ تَحَلَّبًا فَهُوَ مُتَحَلِّبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَحَلَّبٌ وَ النَّهْيُ عَنْهُ لَا تَحَلَّبُ

التَّعَبُّرُ: گرد آلوده شدن، و ليس في القرآن.

باب دوم: بروزن تَفَعَّلُ بزيادة التاء قبل الماء، والنون بين العين واللام، چوں التَّقَنُّسُ: کلاه پوشیدن.

تصریفه:

تَقَنَسَ يَتَقَنَسُ تَقَنَسًا فَهُوَ مُتَقَنِّسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقَنَسٌ وَ النَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقَنَسُ

و ليس في القرآن.

باب سوم: بروزن تَمَفَّعُلُ بزيادة التاء والميم قبل الفاء، چوں التَّمَسُّكُنُ: حالت خواری پیدا کردن.

بر دو گونه: اے بر دو نوع است. **لا تحلب** بخذف یکتاء ہم درست است و ہم چنین در ابواب آئندہ. **التعزز** در بعضی از نسخ بجائے التعبير انصعب: گراں شدن، و در بعضی التصعير: گرد آلوده شدن، و در بعضی التمعير آلوده شدن واقع است، و ہم درست نیست زیرا کہ اوین در کتب معتبره لغت یافته نمی شود، و ثالث بر تقدیر ثبوت رباعی مزید است نہ ثلاثی ملحق بر بای. (توریق الشعب-تغییر) **المسکُن** حالت خواری پیدا کردن، و در بعضی نسخ معنی آن مسکین شدن و در بعضی بجائے خویش بودن، و در بعضی در جائے قرار گرفتن، و ہر سہ درست است: زیرا کہ مسکین آنست کہ بچہ ندارد، یا آنچه باو کافی بود نداشته باشد، یا آنکہ اورا فقر از حرکت و قوت باز داشته باشد و خوار و حقیر، پس معنی سوم مسکین ملزوم بجائے خویش بودن در جائے قرار گرفتن است. (التوریق)

تصریفہ:

تَمَسَّكَنُ يَتَمَسَّكَنُ تَمَسَّكُنَا فَهُوَ مُتَمَسِّكِنُ الْأَمْرُ مِنْهُ تَمَسَّكَنُ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَمَسَّكَنُ

الْتَّمَنَدُلُ: مسح کردن دست بمندیل، يقال: تَمَنَدَلَ الرَّجُلُ إِذَا مَسَحَ بِيَدِهِ الْمُنْدِيلَ. اعلم أن هذا الباب شاذ، بل من قبيل الغلط على توهم الميم أصلاً.

باب چهارم: بر وزن تَفَعَّلَ بزيادة التاء قبل الفاء وبعد اللام، چون التفعلة: عفریت شدن يقال: تعفرت الرجل إذا صار عفریتا أي خبیثا.

تصریفہ:

تَعَفَّرَتْ يَتَعَفَّرُ تَعَفَّرْنَا فَهُوَ مُتَعَفِّرُ الْأَمْرُ مِنْهُ تَعَفَّرَتْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَعَفَّرُ

اعلم أن هذا المثال غريب، وليس في القرآن.

باب پنجم: بر وزن تَفَوَّعَلَ بزيادة التاء قبل الفاء والواو بين الفاء والعين، چون التَّجَوُّرُ: پاستابه پوشیدن.

تمندل: گفته می شود: تمندل الرجل وحقه که مسح کند مرد دست خود بمندیل را. (منه) **المنديل** بمعنی دستر خوان و هر چه بوسی مسح کرده شود. **اعلم** بدانکه بتحقیق این باب خلاف استعمال است، بلکه از قبیل غلط است بر تقدیر و هم کردن میم از حروف اصلی، یعنی و هم کردن میم رافاء کلمه، و حالانکه آن زائد است. سوال: وجه شدوؤ این باب چیست؟ جواب: بودن الحاق در اوس کلمه؛ زیرا که الحاق در آخر کلمه باشد چنانکه در کلام مصنف قریب ترمی آید. سوال: وجه توهم کردن میم اصلی چیست؟ جواب: نه بودن زیادت حرف در اول کلمه برائے الحاق. سوال: از باب غلط چراست باینکه تمندل و عذراع بمعنی درغ پوشیدن، و تمعصر بمعنی مغفور چیدن، و تعطلق بمعنی منطقه بستن، و تمسم بمعنی ناامیده شدن به مسلم در کلام عرب آمده است. جواب: لغات مذکور در کلام فصحاء بدون میم آمده اند، و معتبر کلام فصحاء است. (منه)

شاذ: زیرا که الحاق در اول کلمه نباشد و اینجا در اول کلمه واقع شد (منه) قنوجی عم فیضه) **عفریت شدن:** عفریت با کسر بغایت رسانیده هر چیز و مرد در گذرنده در امور و رسا، و مبالغه کننده در اوس وزیرک، و دیو قوی بیکل، و مرد خبیث، و سخت گریز. **بقال** گفته می شود: تعفرت الرجل هرگاه عفریت شود یعنی خبیث **هذا المثال:** بدانکه بتحقیق این مثال نادرست نیست در قرآن مجید.

تصریفہ:

تَحَوَّرَبَ يَتَحَوَّرَبُ تَحَوَّرَبًا فَهُوَ مُتَحَوَّرَبٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَحَوَّرَبٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَحَوَّرَبُ

التَّكْوَرُّ بِسَارِ شَدْنِ، وَلَيْسَ فِي الْقُرْآنِ.

باب ششم: بروزن تَفَعُّوْلُ بزيادة التاء قبل الفاء والواو بين العين واللام چوں: التَسْرُولُ

ازار پوشیدن.

تصریفہ:

تَسْرَوُلٌ يَتَسْرَوُلُ تَسْرَوُلًا فَهُوَ مُتَسْرَوُلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَسْرَوُلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَسْرَوُلُ

التَّدهور: گذشتن شب، و لیس فی القرآن.

باب ہفتم: بروزن تَفْعِيلُ بزيادة التاء قبل الفاء، والياء بين الفاء والعين چوں: التَّخْيِيلُ

پیراہن بے آستین پوشیدن.

تصریفہ:

تَخْيِيلٌ يَتَخْيِيلُ تَخْيِيلًا فَهُوَ مُتَخْيِيلٌ الْأَمْرُ مِنْهُ تَخْيِيلٌ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَخْيِيلُ

التَّعيير: بے سامان شدن، التشيطن: نافرمانی کردن. بدانکہ ایں باب در قرآن شریف

نیامده است.

المکور بسیار شدن، ایں معنی بر حسب "تاج" است. و در "صحیح" و "مجلس العموم" گرد بسیار شدن نوشته.

ازار پوشیدن: در بعضی از نسخ بجائے پوشیدن پوشانیدن واقع است، و آن سہواست: زیرا کہ تسرول مطاوع سرول و معنی

سرولۃ ازار پوشانیدن است، پس تسرول ازار پوشیدن باشد. **التخيل** ایں معنی موافق کتب معتبرہ لغت است.

بے سامان شدن: ایں معنی از کتب لغت معتبرہ ثابت نیست. در "شتی الارب" است، التَّعيير: سبک و بدکار گردیدن زن و زنا

نمودن. (مولوی حکیم سید محمد عسکری قوجی عم فیض) **التشيط** در "شتی الارب" بمعنی دیو شدن نافرمانی و سرکش گردیدن است.

باب ہشتم: بر وزن تَفَعَّلْ بزيادة التاء قبل الفاء والياء بعد اللام کہ در اصل تَفَعَّلِيّ بوده است، ضمہ لام را بکسرہ بدل کردند برائے موافقت یاء، پس ضمہ بر یاء دشوار داشته، ساکن کردند، التقاء ساکنین شد میان یاء و تنوین، یاء افتاد تَفَعَّلْ شد، چون التقلسی: کلاه پوشیدن. **تصریفہ:**

تَقْلَسِي يَتَقْلَسِي تَقْلَسِيًا فَهُوَ مُتَقْلَسٍ الْأَمْرُ مِنْهُ تَقْلَسَ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَتَقْلَسَ

وليس في القرآن.

بدانکہ زیادت تاء در اول ایں ابواب برائے الحاق نیست، بلکہ برائے معنی مطاوعت ست، چنانکہ در تذہرج بود؛ زیرا کہ الحاق بزیادت حروف در اول کلمہ نیامدہ است. اما آنکہ ملق بہ احر نجم باشد دو باب ست، و ایں ہر دو باب در قرآن شریف نیامدہ است. **باب اول:** بر وزن افعلال بزيادة همزة الوصل قبل الفاء والنون بعد العين وتكرار اللام، چون الإِقْنَسَاسُ: سخت واپس شدن.

التقلسی: یاء در اینجا ساقط شد کہ علت سقوط یعنی اجتماع ساکنین موجود نیست، چرا کہ یاء اگرچہ ساکن موجود است، لیکن تنوین کہ ساکن دوم بود بسبب الف و لام نیامد. **تقلسیا:** یاء در اینجا ہم نیفتاد؛ زیرا کہ التقاء ساکنین یافتہ نمی شود چہ یاء مفتوح است، پس از یک ساکن کہ تنوین ست چگونه یا حذف خواہد شد. **مطاوعت ست:** و آن در لغت بمعنی فرمانبر داری کردن و ساز داری نمودن باد دیگرے، و نزد نجات آمدن فعلے پس فعلے برائے دلالت بر پذیرفتن مفعول فعل اول کہ فاعل فعل ثانی ست اثر فاعل فعل اول را، و مطاوع گاہے متعدی باشد چنانکہ متعلمہ در قول علمت ریدا الفقه فتعلمہ یعنی بیاموزانیدم زید رافقه، پس بیاموخت آرا از قول "فتعلمہ" معلوم شد کہ زید کہ مفعول فعل اول ست و فاعل فعل ثانی اثر فاعل فعل اول یعنی آموختن فقه را پذیرفتہ، و گاہ لازم بود چون: جلبتہ فتحلب، یعنی چادر پوشانیدم او را، پس چادر پوشید قولہ: "فتجلبب" دلالت کرد بر ایں کہ مفعول فعل اول کہ فاعل فعل ثانی است اثر فاعل فعل اول کہ چادر پوشیدن باشد پذیرفتہ، پس آنچه مشہور ست کہ لزوم بر مطاوع لازم باشد خلاف تحقیق است، چنانکہ از "جاء بر روی" و غیرہ معلوم می شود. (مولوی سید محمد عسکری قنوجی)

تصریفہ:

اِقْعَنْسَسْ يَقْعَنْسَسْ اِقْعِنْسَاسًا فَهُوَ مُقْعَنْسَسٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اِقْعَنْسَسْ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَقْعَنْسَسْ

الإِعْرَنْكَاءُ: سیاہ شدن موئے.

باب دوم: بروزن اِفْعِلَاء بزیادہ ہمزہ الوصل قبل الفاء والنون بین العین واللام والياء بعد اللام چون اِلسَلِقَاءُ: ستان باز خفتن. بدانکہ اِلسَلِقَاءُ در اصل اِلسَلِقَائِ بوده است، یاء بعد الف افتاد پس ہمزہ گشت اسلنقاء شد.

تصریفہ:

اِسْلَنْقَى يَسْلَنْقِي اِسْلَنْقَاءً فَهُوَ مُسْلَنْقٌ الْأَمْرُ مِنْهُ اِسْلَنْقِ وَالنَّهْيُ عَنْهُ لَا تَسْلَنْقِ

الاسرنداء غلبہ کردن خواب بر مردم.

بدان - اَلْخَلْقُ اللَّهُ تَعَالَى بِالصَّالِحِينَ - کہ الحاق در لغت بمعنی رسیدن و در رسانیدن ست، و در اصطلاح اہل صرف آنست کہ در کلمہ حرفی زیادہ کنند تا آن کلمہ بروزن کلمہ دیگر شود، از برائے آنکہ معاملہ کہ با ملحق بہ کردہ شود با ملحق نیز کردہ آید، و شرط الحاق آنست کہ مصدر ملحق بہ موافق باشد نہ مخالف.

ستان باز خفتن: [در ہندی چت سونا.] بکسر سین بر پشت خفتن، و ایس معنی موافق است مر "تاج المصادر" و "قاموس" را؛ چہ در "تاج" ترجمہ اسسقاء: بستان خفتہ و ستان خفتن بہ یک معنی ست. و در "قاموس" نیز اسسقاء مفسر بہمان تفسیر است کہ در "تاج" است و ستان بکسر و تائے فوقانی در "فرہنگ رشیدی" بمعنی بہ پشت باز افتادہ نوشتہ. و در "موید الفضلاء" بر پشت افتادہ باشد. و در "برہان قاطع": بر پشت خوابیدہ آمدہ. **احقق** شامل گرداند ترا خدائے برتر با نیکوکاراں.

نیز کردہ آید: مثل تکسیر و تصغیر در اسماء و درستی وزن و جمع و غیرہ در افعال. فتا سئل (مولوی حکیم سید محمد عسکری قنوجی عم فیض الحللی) **و شرط الحاق** و از بخاست کہ حسب را ملحق ندحرج گویند کہ مصدرش یعنی حسہ موافق دحرجہ است، و أخرج و صرف و قائل را ملحق ندحرج نہ گویند: زیرا کہ مصادر اینها: أخرج و تصریف و مقاتلہ است موافق دحرجہ نیست.

منشعب منظوم

بعد حمد خدا و نعمت رسول
 فعل زان رو که از حروف اصول
 موجزش می کنم به نظم بیاں
 هر یک ایں دو قسم را اے یار
 پس ثلاثی مجرد ست دو قسم
 مطرد شد به پنج باب علم
 شاذ را نیست زائد از سه باب
 پس ثلاثی مزید را شانیمست
 غیر ملحق تو اولاً بنگر
 یاء نیاید تو بعد از ایں در یاب
 اجتناب ست و دیگر استنصار
 باز اخشوشن ست و افعوال
 نهم اطهر آمد آں بے فصل
 پنج باب است اولین اکرام
 چار میں را مقاتله بشمار
 پس رباعی مجرد از زائد
 بر دو گونه مزید فیه بداں
 گوش کن از من ظلوم و جہول
 شد مرکب دو نوع شد منقول
 یک ثلاثی و گر رباعی داں
 چوں مجرد مزید فیه شمار
 مطرد و شاذ داں تو آں را اسم
 نصر و ضرب و سماع و فتح و کرم
 حسب و فضل ست کاد هم در یاب
 رباعی ست ملحق و یا نیست
 همزه وصل آیدش بر سر
 کان در آید از و بود نہ باب
 انفطار احمرار و احمیزار
 ہشتم اناقل اے جواں در حال
 دانکہ ناید بروز همزه وصل
 باز تکریم پس تقبل از بر دار
 پنج میں شد تقابل از بردار
 غیر یک باب بعثرة ناید
 یک مع حرف وصل یک بے آں

ایک آل قسم اولین اے یاد
 دو میں قسم را تو اے دلبر
 پس ثلاثی مزید فیہ کہ او
 چوں رباعی مجرد است و مزید
 آنکہ ملحق ازاں مجرد راست
 جلبب قلنس تو جورب داں
 ہفت میں زان ہمہ بود قلسات
 آنکہ ملحق تدحرج گشت
 التحلبب و گر تقلنس خواں
 پس تجورب ہم از تسرول گو
 داں کہ ملحق بود بہ احرنجام
 بعد خوض تمام واستقراء
 بہر تیسیر حفظ وضبط تمام
 باب احرنجم است واقشعرار
 غیر باب تدحرج مشمر
 بابرباعی ست ملحق از وے گو
 ملحقش نیز بر دو قسم گزید
 ہست بر ہفت باب بے کم و کاست
 سرولہ خیعلة و شریف خواں
 ملحقات مزید گویم بات
 جملہ ابواب آل بیاید ہشت
 پس تمسکن و گر تعفرت داں
 پس تخیعل تقلنس اے خوشخو
 بر دو بابش کنیم ختم کلام
 آمد اقعنسس واسلنقاء
 کردمش نظم با دعا و سلام

یادداشت

مكتبة البشائر

المطبوعة

ملونة كرتون مقوي

السراجي	شرح عقود رسم المفتي
الفوز الكبير	متن العقيدة الطحاوية
تلخيص المفتاح	المراقبة
دروس البلاغة	زاد الطالبين
الكافية	عوامل النحو
تعليم المتعلم	هداية النحو
مبادئ الأصول	إيساغوجي
مبادئ الفلسفة	شرح مائة عامل
هداية الحكمت	المعلقات السبع
	شرح نخبة الفكر
	هداية النحو (مع الخلاصة والتمارين)
	متن الكافي مع مختصر الشافي
	رياض الصالحين (غير ملونة مجلدة)

ستطيع قريبا بعون الله تعالى

ملونة مجلدة/ كرتون مقوي

الجامع للترمذي	الصحيح للبخاري
	شرح الجامي

ملونة مجلدة

(٧ مجلدات)	الصحيح لمسلم
(مجلدين)	الموطأ للإمام محمد
(٣ مجلدات)	الموطأ للإمام مالك
(٨ مجلدات)	الهداية
(٤ مجلدات)	مشكاة المصابيح
(٣ مجلدات)	تفسير الجلالين
(مجلدين)	مختصر المعاني
(مجلدين)	نور الأنوار
(٣ مجلدات)	كنز الدقائق
تفسير البيضاوي	البيان في علوم القرآن
الحسامي	المسند للإمام الأعظم
شرح العقائد	الهدية السعيدية
أصول الشاشي	القطبي
نفحة العرب	تيسير مصطلح الحديث
مختصر القدوري	شرح التهذيب
نور الإيضاح	تعريب علم الصيغة
ديوان الحماسة	البلاغة الواضحة
المقامات الحريرية	ديوان المتنبي
آثار السنن	النحو الواضح (امتداده، ثانوية)

Book in English

Tafsir-e-Uthmani (Vol. 1, 2, 3)
 Lisan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
 Key Lisan-ul-Quran (Vol. 1, 2, 3)
 Al-Hizb-ul-Azam (Large) (H. Binding)
 Al-Hizb-ul-Azam (Small) (Card Cover)

Other Languages

Riyad Us Saliheen (Spanish)(H. Binding)
 Fazail-e-Aamal (German)(H. Binding)
 Muntakhab Ahdees (German) (H. Binding)

To be published Shortly Insha Allah

Al-Hizb-ul-Azam(French) (Coloured)

مکتبہ الرشیدی

طبع شدہ

رنگین مجلد

تفسیر المنطق	فارسی زبان کا آسان قاعدہ	تفسیر عثمانی (۲ جلد)
تاریخ اسلام	علم الصرف (اولین، آخرین)	خطبات الاحکام لمجمعات العام
بہشتی گوہر	تہذیب المبتدی	حصن حصین
فوائد مکبہ	جوامع الکلم مع چہل اوعیہ مسنونہ	الحزب الأعظم (مینی کی ترتیب پر مکتل)
علم الخو	عربی کا معلم (اول، دوم، سوم، چہارم)	الحزب الأعظم (نقہ کی ترتیب پر مکتل)
جمال القرآن	عربی صفوۃ المصادر	لسان القرآن (اول، دوم، سوم)
نجومیر	صرف میر	معلم الحجاج
تعلیم العقائد	تیسیر الایواب	فضائل حج
سیر الصحابیات	نام حق	خصائل نبوی شرح شمائل ترمذی
کریمیا	فضول اکبری	تعلیم الاسلام (مکتل)
پند نامہ	میزان و منشعب	بہشتی زیور (تین حصے)
بخج سورۃ	نماز مدلل	بہشتی زیور (مکتل)
سورۃ لیس	نورانی قاعدہ (چھوٹا/ بڑا)	
آسان نماز	عم پارہ درسی	
منزل	عم پارہ	
	تیسیر المبتدی	

کارڈ کور / مجلد

فضائل اعمال	اکرام مسلم
منتخب احادیث	مفتاح لسان القرآن (اول، دوم، سوم)

زیر طبع

مکتل قرآن حافظی ۱۵ اسطری
بیان القرآن (مکتل)

رنگین کارڈ کور

آداب المعاشرت	حیات المسلمین
زاد السعید	تعلیم الدین
جزاء الاعمال	خیر الاصول فی حدیث الرسول
روضۃ الادب	الحجامہ (پچھنا لگانا) (جدید ایڈیشن)
آسان اصول فقہ	الحزب الأعظم (مینی کی ترتیب پر) (مکتل)
معین الفلسفہ	الحزب الأعظم (نقہ کی ترتیب پر) (مکتل)
معین الاصول	عربی زبان کا آسان قاعدہ